

MENNEISYYDEN TULKINNAT

Reseptiotutkimus Pohjantähden ja historiankirjoituksen vastaanotosta

**Pro gradu-tutkielma
Jyväskylän yliopiston
kirjallisuuden laitos
syksy 1998**

Timo Ilomäki

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos KIRJALLISUUDEN LAITOS
Tekijä ILOMÄKI, TIMO	
Työn nimi MENNEISYYDEN TULKINNAT Reseptiotutkimus Pohjantähden ja historiankirjoituksen vastaanotosta	
Oppiaine KIRJALLISUUS	Työn laji PRO GRADU
Aika 3.11.1998	Sivumäärä 72
<p>TIIVISTELMÄ - ABSTRACT</p> <p>Tutkimuksessani selvitän lukijoiden tekemiä tulkintoja erilaisista historiaa käsittelevistä teksteistä. Tutkimukseni pohjautuu reseptioteoriaan, joka tutkii erilaisten lukijoiden, eri aikoina, eri tavalla tekemiä tulkintoja kirjallisuudesta. Jokainen lukija lukee tekstejä eri tavalla omista kirjallisista kokemuksistaan käsin. Tutkimusaineistona ovat Väinö Linnan <i>Täällä Pohjantähden alla</i>-trilogian toinen osa sekä Jaakko Paavolaisen historiankirjoitus <i>Suomen kansallinen murhenäytelmä</i>. Tutkimus jakautuu kahteen osaan: reseptiohistorian ja nykyhetken vastaanoton tutkimiseen. Tutkin aluksi kriitikkojen suhtautumista <i>Pohjantähden</i> toisen osan vuoden 1918 tapahtumien kuvaukseen 1960-luvun alun sanoma- ja kulttuurilehdistä. Tutkimuksen toisessa osassa tutkin nykyhetken koululaislukijoiden tulkintoja <i>Pohjantähden</i> ja Paavolaisen historiankirjoituksen vankileirikuvauksista. Tutkin aihetta myös pedagogisesta näkökulmasta: pohdin oppilaiden vastausten pohjalta äidinkielen ja historian opetuksen eheyttämisen mahdollisuuksia.</p> <p>Tutkimuksen alkupuolella olen esitellyt reseptioteorian ohella suomalaista lukemiskulttuuria, joka sisältää erityisen totuushakuisen tavan lukea kaunokirjallisuutta. Seuraavaksi olen käsitellyt historiallisen romaanin erityispiirteitä yhtenä kaunokirjallisuuden lajina, minkä jälkeen olen pohtinut historiankirjoituksen ja historiallisen romaanin välistä suhdetta. Taustatutkimuksen lopussa olen esitellyt <i>Täällä Pohjantähden alla</i>-trilogian toisen osan tapahtumia ja historiankuvausta.</p> <p>Tutkimuksen tulosten mukaan <i>Täällä Pohjantähden alla</i>-trilogian toista osaa arvioineet kriitikot voi jakaa arvostelujensa pohjalta kahteen ryhmään: teosta kaunokirjallisena historiallisena romaanina arvioineet sekä teoksen arvoa uuden totuuden tuojana vuoden 1918 tapahtumia kuvanneen valkoisen historiankirjoituksen rinnalle korostaneet kriitikot. Nykyhetken reseption lukijoina olleet oppilaat erottivat kaunokirjallisen teoksen ja historiankirjoituksen hyvin toisistaan. Tekstejä pidettiin kiinnostavina ja todenmukaisina, ja oppilaiden vastauksista välittyy kyky kokea historiallista empatiaa eli taito asettua menneisyyden ihmisten asemaan. Historiallista romaania voi hyvin käyttää historian opetuksen apuvälineenä menneisyyden kuvan välittämisessä oppilaille.</p>	
Asiasanat	HISTORIALLINEN ROMAANI, EHEYTTÄMINEN, RESEPTIO
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Historia-aiheisten tekstien reseptiotutkimus	1
1.2 Tutkimustehtävä, lähteet ja aiempi tutkimus	3
1.3 Tutkimuksen didaktinen näkökulma	5
1.3.1 Äidinkielen ja historian opetuksen eheyttäminen	5
1.3.2 Eheyttäminen opetussuunnitelmassa	6
1.3.3 Historian opetus koulussa	7
2 RESEPTIOTEORIA	9
2.1 Odotushorisontti ja reaaliset lukijat	9
2.2 Avoimet kohdat	11
2.3 Lukijan koodit	12
3 LUKEMISEN MUODOT	13
3.1 Suomalainen lukemiskulttuuri	13
3.2 Erilaiset lukemistavat	15
4 HISTORIAALLINEN ROMAANI	16
4.1 Lajin ominaispiirteitä	16
4.2 Aika historiallisessa romaanissa	19
4.3 Historiallisten romaanien kirjoittajat	20
4.4 Suomalainen historiallinen romaani	21
5 HISTORIANKIRJOITUS	22
5.1 Historiankirjoituksen luova syntyprosessi	22
5.2 Historioitsijat ja historiallinen romaani	24
6 TPA 2 - TAPAHTUMAT JA HISTORIANKUVAUS	26
6.1 Punainen terrori	27
6.2 Valkoinen terrori	29

6.3 Sotavangit	31
6.4 Vankileirin terrori ja surkeat olot	33
7 KRIITIKKOJEN ARVIOT TRILOGIAN TOISESTA OSASTA	37
7.1 Väinö Linna Suomen valkoisesta valheesta	37
7.2 Teos historiallisena romaanina	39
7.3 Uuden totuuden kertoja	41
8 OPPILAAT HISTORIALTEKSTIEN LUKIJOINA	45
8.1 Tutkimuksen kulku ja monivalintakysymykset	45
8.2 Täällä Pohjantähden alla	46
8.3 Oppilaiden vastaukset	48
8.4 Suomen kansallinen murhenäytelmä	51
8.5 Paavolaisen historiankirjoituksen reseptio	53
8.6 Tekstien reseption vertailu	54
8.7 Avoimet kysymykset Pohjantähdestä	56
8.7.1 Tyttöjen vastaukset	56
8.7.2 Poikien vastaukset	58
8.7.3 Kokoava katsaus oppilaiden vastauksiin	59
8.8 Avoimet kysymykset Paavolaisen historiankirjoituksesta	59
8.8.1 Tyttöjen vastaukset	59
8.8.2 Poikien vastaukset	61
8.8.3 Kokoava katsaus oppilaiden vastauksiin	62
8.9 Oppilaat menneisyyden tulkitsijoina	62
9 PÄÄTÄNTÖ	64
LÄHTEET	66

1 JOHDANTO

1.1 Historia-aiheisten tekstien reseptiotutkimus

Kirjallisuudentutkimuksen perinteisten tutkimuskohteiden rinnalle on alkanut nousta uusia, tieteenalan ylittäviä tutkimusaiheita. Dekonstruktio on kiinnostunut kaikista kertomustyypien lajeista romaaneista uutislähettyksiin, historiasta psykoanalyysiin, ja tutkimussuunnan edustajat tutkivat näiden kulttuurituotteiden retoriikkaan sisältyviä aineksia. Tutkimussuunnan vastustajat ovat huolissaan siitä, että kertomakirjallisuus kategoriana häviää etsittäessä fiktiivisiä elementtejä perinteisistä ei-fiktiivisistä aineistoista. Rimmon-Kenan ei kuitenkaan näe tilannetta huolestuttavana, sillä uusi tutkimus mahdollistaa uudenlaisten erottavien tekijöiden löytämisen eri kertomustyypien välillä ja näin syventää poetiikan ominaislaadun tuntemusta. (Rimmon-Kenan 1991, 165-167.)

Pekka Tammi esittää tutkimuskentän laajentamista poikkitieteellisemmäksi, jolloin tutkimuskohteiksi tulisi erilaisia fiktiivisiä tekstejä, kuten ooppera, sarjakuva ja elokuva. Tie on avoin myös fiktion ulkopuolella olevien kertomusten tutkimukselle, jota tehdään dekonstruktion piirissä. Tutkimuksen kohteina voivat olla historiankirjoitukset tai antropologien tallentamat arkipäivän kertomukset. Hayden White käsittelee teoksessaan *Metahistory* historiankirjoituksessa olevia juonirakenteita. (Tammi 1992, 192-194.)

Historiankirjoitus rakentuu lähteiden pohjalta, joita historiantutkija näkemyksensä mukaisesti pyrkii tulkitsemaan. Historiantutkimuksen keskeinen objektiivisuuden lähtökohta on lähdekritiikissä. Pentti Renvall on määritellyt historiantutkimusta seuraavasti:

Se on tiede, jonka kokemuspohjana ovat menneisyyden ihmisen toiminnasta jääneet ja välittömästi havaittavissa olevat lähteet. Näiden lähteiden selitykseksi se luo kuvan menneisyydestä, jonka muodostavat sellaiset yleiset toteamukset, että ne selittävät kaikki tunnetut lähteet. Samalla nuo yleiset toteamukset eivät saa olla keskenään ristiriidassa, ja historiantutkimus pyrkii tekemään ne

niin, että ne eivät joutuisi ristiriitaan myöskään löydettävien uusien lähteiden kanssa. (Renvall 1983, 16.)

Osmo Jussilan mukaan historiankirjoittajat vastaanottavat samoja dokumentteja eri tavalla eri aikoina (Jussila 1985, 39). Jussila ei tarkoita niitä tutkijoita, jotka kirjoittavat historiaa tiettyjen esim. poliittisten päämäärien hyväksi vaan tutkijoita, jotka pyrkivät objektiiviseen totuuteen, mutta päätyvät samasta lähdemateriaalista huolimatta eri tulkintoihin persoonallisista ja kulttuurisista eroista johtuen. (Jussila 1985, 45.)

Kehitys reseptiotutkimuksen suuntaan on tapahtunut vaiheittain. Kirjallisuudentutkimuksen huomion kohteena oli 1800-luvulla kirjailija. Seuraavalla vuosisadalla biografismista siirryttiin kaunokirjallisen tekstin tutkimiseen, jonka jälkeen kirjailijan ja tekstin sijaan tutkimuksen kohteeksi tuli lukija. (Segers 1985, 10-11.)

Reseptiotutkimus sisältää reseptiohistorian ja nykyhetken vastaanoton tutkimuksen. Lisäksi voidaan myös selvittää, miten nykylukijat tulkitsevat menneisyyttä käsitteleviä tekstejä. (Segers 1985, 20.) Reseptiohistorian tutkimisen apuna käytetään erilaisia dokumentteja. Varpio esittää artikkelissaan Gunter Grimmin jaottelun reseptiohistorian tutkimisessa käytettävistä lähteistä, joita ovat primaarit, sekundaarit, tertiäärit ja epäsuorat todistuskappaleet. (Varpio 1980, 67.)

Primaaritodistuskappaleet ovat syntyneet heti lukemisen yhteydessä lukijan omia tarkoituksia varten. Niitä ovat lukijan suorittamat reunamerkinnät, huomautukset, muistiinpanolaput ja päiväkirjamerkinnät. Primaaritodistuskappaleita voi kertyä myös lukemishetkeä myöhemmältä ajalta: muistelmina ja omaelämäkertoina. Sekundaaritodistuskappaleet syntyvät toisen kirjoittajan kuin lukijan toimesta. Elämäkertakirjoittaja kertoo kuvattavan henkilön lukukokemuksesta. Kirjoittajan osuus voi vähentää kuvattavan reseption aitoutta. Tertiääritodistuskappaleet ovat yleisölle suunnattua aineistoa opetuksen, informaation tai viihdyttämisen tarkoituksessa. Tällaisia todistuskappaleita ovat mm. kirjallisuusarvostelut ja -artikkelit, tutkimukset, erilaiset luettelot ja suositukset. Epäsuoria todistuskappaleita ovat kaunokirjalliset teokset itse, jolloin tutkitaan sitä,

kuinka kirjailijan lukema aiempi kirjallisuus näkyy tutkittavassa teoksessa. (Varpio 1980, 67-68.) Tutkimukseni reseptiohistoriallinen osuus perustuu tertiääritodistuskappaleisiin eli eri sanomalehdissä ja artikkeleissa julkaistuihin kirjallisuusarvosteluihin.

Reseptiotutkimuksen kohteena ovat kaikki fiktiiviset tekstit. Fiktiivisyyden ei kuitenkaan tarvitse olla määräävässä asemassa, mistä esimerkkinä on ei-fiktiivisten romaanien reseptiotutkimus. (Segers 1985, 19-20.) Haapalan mukaan "lopullisen kriteerin kohteen fiktiivisyydestä tai ei-fiktiivisyydestä antaa tekijä" (Haapala 1984, 19). Asiatekstin vastaanotossa lukijan tulisi kyetä tekstin loogiseen yksiselitteiseen tulkintaan (Nikki 1996, 20).

Reseptiotutkimus on tutkinut pääasiassa romaanien, novellien, runojen, viihteellisten Harlekin-romanssien lukijoiden tapoja vastaanottaa näitä erilaisia tekstejä. Tutkimusaiheessani minua kiinnostavat erilaisten lukijoiden tekemät tulkinnat virallisesta historiankirjoituksesta ja historiallisesta romaanista. Historiallinen romaani on kaunokirjallisuuden laji, joka kuvaa teoksen kirjoittamisajankohtaan nähden mennyttä aikaa (Kettunen 1986, 114).

Tutkimusaiheen valinnalla on myös pedagoginen taustansa: toimin nykyisin äidinkielen ja historian opettajana Voionmaan koulussa, joten aiheen tutkimus palvelee myös opetustyötäni.

1.2 Tutkimustehtävä, lähteet ja aiempi tutkimus

Tutkimukseni toteutus on kaksivaiheinen: Tutkimustehtävänä on ensinnäkin selvittää kirjallisuuskriitikkojen arvosteluja *Täällä Pohjantähden alla*-trilogian toisen osan kansalaissotakuvauksesta ja sen merkityksestä. Tutkin teoksen julkaisemisajankohdan läheisyydessä sanomalehdissä ja kulttuurijulkaisuissa julkaistuja kirjallisuusarvosteluja. Reseptiotutkimuksen näkökulmasta kyseessä on historiallinen reseptio, jossa tutkitaan 1960-luvun lukijoiden tekemiä tulkintoja. Pyrin hyödyntämään reseptioteorian sisältöä koko laajuudessaan tutkimalla ensin historiallista reseptiota ja toiseksi nykylukijan tekstien vastaanottoa. Tutkimus käsittää myös nykylukijan menneisyyttä

kuvaavien tekstien tulkinnan tutkimisen, koska tutkimuksen aineisto kuvaa juuri historian tapahtumia.

Tutkimuksen toisessa vaiheessa tutkin nykyhetken lukijoiden reseptiota *Pohjantähden* toisen osan vankileirikuvauksesta. Pohjantähden rinnalle olen ottanut myös katkelman historiantutkija Jaakko Paavolaisen teoksesta *Suomen kansallinen murhenäytelmä*. Paavolainen kuvaa teoksessaan kevään 1918 tapahtumia punaisten kukistuessa ja joutuessa suurina joukkoina vankileireille, joiden olot olivat surkeat. Paavolaisen teoksesta otetussa katkelmassa kuvataan vankileirien heikkoa ravintotilannetta, mikä aiheutti suurta kuolleisuutta punavankien keskuudessa. Tutkin molempien näytteiden vastauksia erillisinä toisistaan, mutta myös vertailua tehdessä. Tutkimuksen toisen vaiheen nykyhetken lukijoina ovat Vaajakosken kirkonkylän ala-asteen kuudennen luokan oppilaat.

Tarkastelen oppilaiden vastauksia myös pedagogisesta näkökulmasta. Tutkimuksen didaktinen osuus liittyy lähemmin tutkimuksen toiseen vaiheeseen, jossa tutkitaan nykyhetken koululaislukijoita. Tutkimuksen tietojen käytännön hyödyntämisessä on ajatus historian ja äidinkielen opetuksen yhteisten aihepiirien joustava yhdistäminen oppiaineesta toiseen. Kirjallisuuden ja historian opetuksen läheinen yhteys eri aikakausien kirjallisten piirteiden, tyylikausien ja historiallisten tapahtumien välillä on oppiaineiden integraatiota parhaimmillaan.

Kriitikkojen esittämiä arviointeja tutkin sanomalehdissä vuonna 1960 ja 1962 julkaistuista kirjallisuusarvosteluista. Lähteenä käytettäviä sanomalehtiä ovat *Helsingin Sanomat*, *Uusi Suomi*, *Kansan Uutiset*, *Suomen Sosiaalidemokraatti*, *Aamulehti*, *Iltasanomat* sekä *Turun Sanomat*. Sanomalehtien lisäksi tutkin kulttuurijulkaisussa *Suomalainen Suomi* julkaistuja arvosteluja sekä *Ylioppilaslehden* julkaisemaa kritiikkiä. Tutkimuskirjallisuus käsittää erityisesti julkaisuja kirjallisuudentutkimuksen alalta, joita pyrin tutkimukseeni soveltamaan.

Aikaisempaa tutkimusta aiheesta on Raija Makkosen pro gradu-tutkielma vuodelta 1978, jossa hän on tutkinut lyhyesti kirjallisuuskriitikkojen ja historioitsijoiden suhtautumista torpparikuvaukseen *Täällä Pohjantähden alla*

trilogiassa. Maria-Liisa Kunnas on käsitellyt teoksessaan *Kansalaissodan kirjalliset rintamat* kansalaissotakirjallisuutta ja teosten arvosteluja.

Väinö Linnan teoksia on tutkittu paljon. Täällä *Pohjantähden alla*-trilogia on kiinnostanut monia tutkijoita kirjallisuuden, sosiologian ja historian alalta. Jaakko Paavolainen on tehnyt sisällisodasta historiallista tutkimusta sekä tutkinut trilogian toisessa osassa esiintyvää poliittista väkivaltaa. N-B Stormbomin tutkimus Väinö Linnan elämästä ja teoksista on laajasti tunnettu. Uusi laajempi tutkimus on vuonna 1993 ilmestynyt Jyrki Nummen väitöskirja *Jalon kansan parhaat voimat*.

Uusinta suomalaista reseptiotutkimusta edustaa Kalevi Nikin 1994 ja 1996 ilmestyneet tutkimukset lukiolaisista kaunokirjallisuuden vastaanottajina. Jukka Törrönen on 1996 julkaistussa tutkimuksessaan *Aito rakkaus maskuliinisessa maailmassa* tutkinut Harlekin-romanssin vastaanottoa lukiolaisten keskuudessa.

1.3 Tutkimuksen didaktinen näkökulma

1.3.1 Äidinkielen ja historian opetuksen eheyttäminen

Opetuksen eheyttämistä eli integroimista on tarjottu lääkkeeksi ainejakoisesta opetussuunnitelmasta syntyneiden ongelmien ratkaisemiseksi. Eheyttäminen ja integrointi merkitsevät oppilaan opiskelun kannalta mielekkäitä opetuskokonaisuuksia. Eheyttäminen ja integraatio ovat toisilleen synonyymeja. Eheyttämisen ei tarvitse olla jatkuvaa, vaan tarpeellisiin ja mielekkäisiin kohtiin suunniteltua. (Lappi 1989, 5.)

Eheyttämisessä voidaan erottaa vertikaalinen ja horisontaalinen integrointi. Vertikaalinen integrointi tarkoittaa oppiaineen sisällä tapahtuvaa oppisisältöjen organisoimista siten, että ne rakentuvat peräkkäisistä toisiaan täydentävistä osista. Horisontaalisessa integraatiossa samanlaisia sisältöjä liitetään mielekkäisiksi kokonaisuuksiksi. Tällöin on kyseessä useamman oppiaineen yhteistyö siten, että läheisiä oppisisältöjä opetetaan eri aineissa samanaikaisesti, jolloin ne tukevat toisiaan. (Lappi 1989, 6-8.)

Peruskoulun opetussuunnitelmassa käsitellään historiaa eheyttävänä oppiaineena:

Eheyttävissä aihekokonaisuuksissa oppilasta ohjataan ottamaan huomioon käsiteltävän asian historiallinen tausta ja yhteiskunnalliset näkökohdat. Historian ja yhteiskuntaopin opetuksen sisällöt ja työmuodot tarjoavat runsaasti mahdollisuuksia yhteistyöhön muiden oppiaineiden kanssa. (Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994, 96.)

Äidinkieli on sisältöjensä puolesta niin monipuolinen oppiaine, että sen eheyttäminen onnistuu useiden eri aineiden kanssa. Suurin ongelma lienee yhteistyön aikaansaamisessa eri aineiden välillä.

1.3.2 Eheyttäminen opetussuunnitelmassa

Peruskoulun opetussuunnitelmassa on äidinkielen opetukselle määritelty seuraavia tavoitteita ja sisältöjä:

Äidinkielen opiskelun yleistavoitteena on, että oppilaan itseluottamus sekä ilmaisuhalu ja -rohkeus vahvistuvat ja hän kehittyy taitavaksi viestijäksi. Oppilaan kielellinen tietoisuus syvenee ja hän osaa käyttää kieltä tehtävän ja tilanteen mukaan. Oppilaasta kehittyy hyvä lukija ja kirjoittaja, joka hallitsee lukemisen ja kirjoittamisen sujuvan teknisen, myös mahdollisuuksien mukaan tietoteknisen, taidon; joka ymmärtää ja osaa lukea ja kirjoittaa erilaisia tekstejä; joka pystyy tekemään johtopäätöksiä, valikoimaan ja arvioimaan; joka pystyy valitsemaan tavoitteen kannalta luku- ja kirjoitustavan ja joka pystyy arvioimaan omien taitojensa toimivuutta ja kehittämään niitä.

Oppilas saa kirjallisuutta lukemalla aineksia tunne-elämänsä ja maailmankuvansa kehittämiseen, tietoa itsestään ja toisista ihmisistä sekä inhimillisestä kokemuksesta ja mielikuvituksesta. Oppilas omaksuu vähitellen kielestä, kirjallisuudesta ja kulttuurista tietoa, jonka varassa hän voi ymmärtää oman äidinkieltensä ja suomalaisen kulttuurin ilmiöitä ja erityislaatua ja josta hän saa aineksia myös muiden kielten ja

kulttuurien ymmärtämiseen. (Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994, 42-43.)

Historian ja yhteiskuntaopin opiskelun tavoitteena on, että oppilas

- saa sellaisia tietoja, kokemuksia ja elämyksiä, joiden avulla hänellä on mahdollisuus tutustua juuriinsa, selkeyttää minäkuvaansa ja siten vahvistaa terveellä tavalla itsetuntoaan sekä rakentaa maailmankuvaa,
- perehtyy kotimaan ja kotiseudun historiaan ja kulttuuriperinteeseen, jotta hänen kansallinen identiteettinsä vahvistuisi,
- perehtyy maailman, kuitenkin erityisesti Suomen naapurialueiden ja muun Euroopan, historian merkittäviksi muodostuneisiin tapahtumiin ja aikakausiin,
- osaa sellaisia tietoja ja taitoja, joita hän tarvitsee toimiessaan ja asioidessaan yhteiskunnassa, ja
- osaa hankkia ja käyttää historiallista ja yhteiskunnallista tietoa sekä käsitellä historiallisia ja ajankohtaisia ongelmia. (Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994, 95.)

Molemmissa oppiaineissa korostetaan erilaisten kokemusten ja elämysten merkitystä oppijan itsetunnon ja positiivisen minäkuvan kehitykselle. Oppilaan on tärkeää tutustua omaan kulttuuriinsa, maansa historiaan ja kieleen. Hän saa aineksia maailmankuvansa muodostamiseen. Äidinkielen ja historian opetuksella on samanlaisia tavoitteita, joiden toteutumiseen pyritään oppiaineiden omien sisältöjen ja opetusmenetelmien kautta. Koska oppiaineilla on yhteisiä tavoitteita, voi opetusmenetelmiä ja opetuksen sisältöjä yhdistellä toisiinsa.

1.3.3 Historian opetus koulussa

Historiankirjoituksen laatija käyttää lähteinään erilaisia dokumentteja. Historian ensisijaisina lähteinä käytetään eri instituutioiden arkistojen alkuperäislähteitä, kirjeitä, kaunokirjallisuutta ajan hengen kuvaamiseen, museoiden esineitä, kuvia, esinelöytöjä sekä vanhempien ihmisten suullisia haastatteluja. (Ahonen 1992, 104-107.) Historiankirjoituksen muodostaminen erilaisista lähteistä on prosessi, jossa tulkinnan kautta

opiskelijan on täydennettävä aukkoja saadakseen historiankirjoituksesta ehyemmän. Sirkka Ahosen mukaan:

Historiallinen kriittinen ajattelu sisältää siis sekä lähteen tulkitsemisen että tapahtuman selittämisen taidot. "Oppilas historiantutkijana" tarkoittaa sekä harjaantumista historian todistusaineiston käyttämiseen että paneutumista tapahtumien taustalla oleviin henkilöihin ja rakenteisiin. (Ahonen 1992, 76.)

Historian oppikirjateksti on sisällöltään tiivis. Siihen on pyritty saamaan mahdollisimman paljon sisältöä, mutta puutteellisella jäsentelyllä, jolloin pääasioiden löytäminen on usein vaikeaa. Ongelmaa voi helpottaa lisäämällä oppilaiden välistä yhteistyötä, laatimalla tiivistelmiä ja ajatuskarttoja, jolloin tekstin pääasiat käyvät oppilaille selvemmiksi. (Pilli 1992, 151-152.)

Koulussa oppilas voi eläytyä lukemaansa historian oppikirjan tekstiin samalla tavalla kuin lukiessaan kaunokirjallisuutta. Oppilaalla on kuitenkin syytä olla aikakaudesta riittävästi taustatietoa välttääkseen johtopäätösten teon "musta tuntuu" menetelmällä. (Ahonen 1992, 111.) Pilli esittelee Ashbyn ja Leen (1987) tutkimustuloksia, joissa 11 - 18-vuotiailla oppilailla ilmeni eriasteisia valmiuksia asettua menneisyyden ihmisten asemaan eli kykyä kokea ns. historiallista empatiaa. (Pilli 1992, 145.)

Arolan mukaan:

Historia on käsiterakennelma, joka elää ihmisen mielessä ja vaikuttaa yhteiskunnan instituutioissa. Se tallentuu erilaisiin kulttuurituotteisiin, esimerkiksi tutkimuksiin, oppikirjoihin, muistelmiin, elokuviin ja romaaneihin, jotka ovat näiden tiedollisten rakenteiden kantajia. (Arola 1992, 163.)

Äidinkielen oppiaineen sisältöön kuuluvat olennaisesti Arolan mainitsemat kulttuurituotteet. Elokuvat, mainokset, kaunokirjallisuus, sarjakuvat, tv-sarjat ovat keskeisiä äidinkielen opetuksessa. Historian näkökulmasta kulttuurituote toimii menneisyyden korvikkeena, jonka avulla päästään käsiksi historian aihepiireihin (Arola 1992, 170).

2 RESEPTIOTEORIA

2.1 Odotushorisontti ja reaaliset lukijat

Reseptioteoreettinen tutkimus alkoi 1960-luvulla Saksan liittotasavallassa, jossa tutkimussuunnan alkuunpanijoina toimivat Konstanzin yliopiston professorit Hans Robert Jauss ja Wolfgang Iser. Jauss kehitti kirjallisuustieteeseen odotushorisontin käsitteen. Hän käytti odotushorisontin käsitettä kirjallisuushistorian tutkimisen apuvälineenä. Odotushorisontti merkitsee lukijan tapaa lukea kaunokirjallisia tekstejä erilaisista odotuksista käsin, jotka vaihtelevat lukijakohtaisesti. Lukija suhteuttaa lukemansa uuden kaunokirjallisen teoksen aikaisemmin lukemaansa. (Jauss 1983, 202-203.) Teoksen merkitys muuttuu siis eri lukukerroilla.

Segers on eritellyt Jaussin esittämän odotushorisontin muodostumista. Lukija lukee tekstiä tietyistä odotuksista käsin, jotka muodostuvat kolmesta tekijästä:

1. Lukijalle tutusta kirjallisuuden lajinormista
2. Aikaisemmin luetuista samaa aikakautta edustavista teksteistä ja niiden suhteista luettavan tekstin kesken.
3. Fiktio ja todellisen oppositiosta. (Segers 1985, 12-13.)

Kriitikkojen ja koululaislukijoiden odotushorisontit ovat toisistaan poikkeavat. Kirjallisuuskriitikon odotushorisontti muodostuu laajan kaunokirjallisuuden tuntemuksen kautta. Kriitikolla on paljon kokemusta erilaisista teksteistä ja niiden suhteista toisiinsa. Nuorten koululaislukijoiden odotushorisontti on muodostunut pääasiassa vanhempien, ystävien ja koulun välityksellä. Kouluopetuksessa oppilaat tutustuvat eri oppiaineiden teksteihin esim. historiankirjoitukseen. Tutkimuksessa oppilaat joutuvat ottamaan konkreettisesti kantaa fiktion ja todellisen suhteeseen. Oppilaan odotushorisontin muodostumiseen vaikuttavat jo varhaiset kirjalliset virikkeet.

Saarisen mukaan lukemisharrastuksen syntyyn vaikuttavat monet tekijät jo aivan varhaislapsuudesta lähtien. Ensinnäkin jo lukemisen oppiminen tapahtuu lapsilla eri tahdissa. Toiseksi lähiympäristöstä tulevat lukemisen mallit, joiden antamisessa vanhempien osuus on tärkeä. Aikuisten omalla lukemisharrastuksella ja positiivisella suhtautumisella lasten lukemiseen on todettu olevan positiivinen vaikutus lapsen lukemisharrastusten kehittäjänä. Kolmantena vaikuttavana tekijänä on kulttuuriympäristön vaikutus, asenteet ja arvostus lukemisharrastusta kohtaan. (Saarinen 1986, 12-14.)

Odotushorisontin kautta voidaan kaunokirjallisen tekstin esteettistä arvoa kuvata selvemmin. Teoksen esteettinen arvo saattaa käydä selville siitä, kuinka se täyttää lukijan odotukset ilmestymishetkellä. Mitä pienempi horisontin muutos on, sitä lähemmäs ajanvietekirjallisuutta siirrytään. Viihdekirjallisuus palkitsee ilmestyessään lukijansa odotukset. Jauss kohtaan suunnatussa kritiikissä on yleisesti huomautettu siitä, että täysin lukijan odotukset ohittava kaunokirjallinen teksti ei saavuta täydellistä esteettistä tehoa. (Segers 1985, 13-14.) Goethen teos *Nuoren Wertherin kärsimykset* rikkoi ilmestyessään vallitsevan odotushorisontin ja aiheutti lukijoiden "väärinlukemisen" siten, että romaania luettiin ei-fiktiivisenä "toiminnan opaskirjana", jolloin eräät onnetoman rakkauden kokeneet lukijat tekivät itsemurhan. (Segers 1985, 89-90.)

Segers erottaa kaksi lukijatyyppeä: reaaliset lukijat ja ideaalilukijat. Ensimmäinen luokitus perustuu tekstin reseptioprosessiin ja jälkimmäinen tekstin omaksumisprosessiin. (Segers 1985, 21.) Tutkimukseni kannalta keskeisiä ovat juuri reaaliset lukijat, joten keskityn juuri reaalisen lukijan käsittelyyn.

Reaalisen lukijan reseptiotutkimus on menneisyydessä ja nykyhetkessä eläneiden lukijoiden reaktioiden tutkimista. Nykyhetkessä eläneelle lukijalle esitetään kysymyksiä tietyistä luettaviksi annetuista teksteistä tai ylipäättään kirjallisuudesta. Historiallinen reseptiotutkimus ei saa lukijalta suoraan vastauksia, vaan niitä on etsittävä arvosteluista, kirjeistä tai päiväkirjoista. (Segers 1985, 21.)

Reaalista lukijaa tutkitaan kokeellisen ja empiirisen tutkimuksen avulla. Kokeellisessa tutkimuksessa käytetään kyselylomakkeita, joiden kysymyksiin lukijat vastaavat. Empiirisessä tutkimustavassa tutkitaan lukijoiden jättämää todistusaineistoa, jota on syntynyt edellisestä poikkeavalla tavalla. Tyypillistä aineistoa ovat ilmestyneet arvostelut, tieteelliset julkaisut, päiväkirjamerkinnot sekä muut vastaavat todisteet. (Segers 1985, 22.)

2.2 Avoimet kohdat

Lukemistapahtumassa kieli hahmottuu lukijalle lineaarisesti: lukija lukee sana sanalta, lause lauseelta saaden asioista yhä enemmän informaatiota. Lukemisen järjestyksen ansiosta kertovat tekstit pystyvät vaikuttamaan lukijan kykyyn ymmärtää lukemaansa, esim. sijoittamalla tekstin alkuun lukijaa ohjaavaa tietoa, johon lukija myöhemmässä tulkinnassaan voimakkaasti tukeutuu. Toinen tapa vaikuttaa lukijaan tekstin lineaarisuuden kautta on jättää asioita kertomatta. (Rimmon-Kenan 1991, 152-153.)

Lukija arvio aikaisemmin kerrottuja vihjeitä, tekee arvauksia tapahtumien jatkosta, jolloin aikaisemmin kerrotusta tulee osa tulevaisuutta, ja lukija jää odottamaan ennako-odotustensa täyttymistä, jota ei kuitenkaan aina tapahdu. (Rimmon-Kenan 1991, 155.) Kaunokirjallisuuden vastaanotossa lukijan on ymmärrettävä tekstin peruseritys ennen varsinaista tulkintavaihetta. Tulkinnassa lukija pyrkii ymmärtämään kaunokirjallisuuden monimerkityksellisyttä ja epämääräisiä kohtia. (Nikki 1996, 47.)

Iserin mukaan kaunokirjallinen teksti eroaa faktuaalisesta tekstistä enemmän epämääräisenä, useita tulkintoja sallivana. Monimerkityksellisyttä luovat mm. avoimet kohdat, joissa kirjailija jättää jotain kokonaan kertomatta tai valaisee tapahtumaa vain niukasti. Lukijan tehtäväksi jää avoimien kohtien täyttäminen erilaisilla merkityksillä. Avoimet kohdat eivät ole puutteita, vaan luovat osaltaan kaunokirjallisen teoksen esteettistä vaikutelmaa. (Segers 1985, 15-16.)

Hermeneuttinen eli informaatioaukko voi olla väliaikainen tai pysyvä, kummasta on kyse selviää lukijalle vasta lopuksi. Toiset aukot ovat hyvinkin triviaaleja ja lukija täyttää ne huomaamattaan, toisessa ääripäässä on

salapoliisiromaaniin ratkaisu rikoksen tekijän syyllisyydestä. Ajalliset aukot syntyvät tarinan ajan ja tekstin ajan epätahtisuudesta. (Rimmon-Kenan 1991, 162-163.)

Suuri määrä avoimia kohtia ei kuitenkaan ole tae teoksen kaunokirjallisesta arvosta. Avointen kohtien merkitys kaunokirjallisessa viestintäprosessissa on kahdenlainen: ne yhdistävät tekstin eri osia toisiinsa sekä sisältävät lukijoita ohjaavia merkityksiä (Segers 1985, 43). Lukija kokee tekstin sitä triviaalimpana, mitä vähemmän siinä on avoimia kohtia, eikä jaksakaan tällöin kiinnostua lukemastaan. (Segers 1985, 117.) Avoin kohta syntyy, kun lähtöpaikasta a paikkaan b kuvataan vain lähtemisenä ja saapumisena eli lukija täydentää mielessään tehdyn matkan. Lukija luo oman illuusionsa maailmasta, jotka vaihtelevat, sillä samakin lukija täyttää aukot lukiessaan eri kerroilla eri tavalla. (Kirstinä 1985, 106-108.)

2.3 Lukijan koodit

Suomalaisilla lukijoilla on tutkimuksissa löytynyt erityisen todellisuushakuinen lukutapa kaunokirjallisuuden lukemiseen, minkä johdosta on alettu puhua suomalaisesta lukukoodista (Niemi 1991, 131). Segers puhuu myös suomalaisen lukukoodiin sisältyvästä koodista eli sosiokulttuurisesta koodista. Sen perustana on teoksessa käytetyn kielen hallitseminen. Sosiokulttuurinen koodi sisältää lukijan emotionaalisia, sosiaalisia, kulttuurisia, viestinnällisiä ja kielellisiä kokemuksia (Segers 1985, 72).

Segersin mukaan:

Resektion aikana sosiokulttuurisen koodin rinnalle muodostuu erityinen koodi tekstin esikoodaamattomia elementtejä varten, ns. esteettinen eli kaunokirjallinen koodi. Sen välityksellä lukija hahmottaa tekstin kaunokirjallisen luonteen. Kaunokirjallinen koodi suuntautuu tekstin esikoodattomiin. Näiden tekstinosien merkitys ei ole ennalta määrätty, eikä sen myöskään tarvitse olla kaikille lukijoille sama, koska merkkiaineisto on monitulkintaista. (Segers 1985, 67.)

Sosiokulttuurinen koodi puolestaan riittää pelkästään asiatekstin ymmärtämiseen. *Täällä Pohjantähden alla* teosta lukeva käyttää sosiokulttuurista ja kaunokirjallista koodia, mutta siirryttäessä historiankirjoituksen pariin toimii lukija sosiokulttuurisen koodin avulla.

3 LUKEMISEN MUODOT

3.1 Suomalainen lukemiskulttuuri

Vuosina 1985 - 1987 kerätyn suomalaisen lukijatutkimuksen aineiston mukaan suomalaiset lukijat suosivat kotimaista kirjallisuutta. Eri ammattiryhmiin kuuluvien mainitsemista kirjoista 55% ja suosikkikirjoista 42% olivat kotimaisia. Luetun kirjallisuuden kirjoittajista valtaosa oli mieskirjailijoita. Tutkittavien lukema kotimainen kirjallisuus käsitteli suomalaisille tuttuja aiheita jokapäiväisestä elämästä. (Eskola 1989, 189-1991.)

Suomalaisten poliitikkojen, kulttuurin edustajien ja kirjaston käyttäjien kirjallisesta mausta tehdyssä tutkimuksessa kotimaisia suosikkikirjailijoita olivat Väinö Linna ja Kalle Päätalo. Väinö Linnan *Tuntematon Sotilas* ja *Täällä Pohjantähden alla* olivat yleisesti lukijoiden mielikirjoja. (Eskola - Linko, 1986, 92-93.) Tälle kohderyhmälle tehty tutkimus antoi myös viitteitä suomalaiskansallisesta lukemiskulttuurista, jota yhdistää kiinnostuu kotimaiseen realistiseen romaaniin. Yhteiskunnan nykyaikaistuminen ja jatkuvasti käynnissä oleva rakennemuutos tulevat luultavasti aiheuttamaan muutoksen nykyiseen lukemiskulttuuriin (Eskola 1990, 291).

Pauli Manninen on siteerannut Risto Alapuroa hänen julkaisemattomasta käsikirjoituksestaan *Kirjallisuudesta ja yhteisestä todellisuudesta*. Alapuron mukaan "suomalaisessa kirjallisuudessa tai ainakin sen lukemisessa kielen ulkoisen todellisuuden ja kielen välinen suhde on erityisen mutkaton, kuin yhden suhde yhteen". Tämä on vaikuttanut Suomessa yleisten kirjasotien syntyyn. Pitkän kirjallisen perinteen maissa ymmärretään kirjallisuus muuhun kirjallisuuteen nähden, siis toisin kuin Suomessa, missä kirjallinen perinne on lyhyt. "Suomessa sana on vakava asia, koska sillä on ikään kuin selvä ei-kielellinen referenssi. Suomesta siitä joutuu tilille", Alapuro toteaa. Mannisen

mukaan todellisuuspohjainen lukutapa on antanut kirjallisuudelle voimakkaan yhteiskunnallisen ja poliittisen merkityksen, joka tulee esille realistisessa kansankuvauksessa ja historiallisessa romaanissa. (Manninen 1990, 316-317.)

Suomalaisten suosimien romaanien on täytettävä kolme vaatimusta. Ensinnäkin kielen tulee olla selkeää, helppolukuista, jokaisen käyttämää arkikieltä. Toiseksi käsiteltävän aihepiirin on kosketettava suomalaisen arkea, kaikille ihmisille tuttuja asioita lähimenneisyydestä tutusta elinpiiristä. Kolmanneksi kirjan on täytettävä totuudenmukaisuuden vaatimus, jota lukijat edellyttävät ja myös tarkasti valvovat. Totuudenmukaisuuden jokainen lukija käsittää omalla tavallaan, mutta yleinen linja on se, että kirjan tapahtumilla on oltava mahdollisuus toteutua. (Jokinen 1993, 19-22.)

Suomalais-unkarilaisessa reseptiotutkimuksessa molempien maiden lukijoiden vastauksissa painottui hyvän romaanin kriteerinä informatiivinen funktio, joka koostuu väittämistä kuten "kertoisi jotain uutta, antaisi tietoa, auttaisi ymmärtämään asioiden suhteita" (Kirstinä-Lörincz 1991, 16, 18-19).

Sotaa käsittelevä kirjallisuus on suomalaisten keskuudessa suosittua, esimerkkeinä edellä mainitut Linnan *Tuntematon sotilas ja Pohjantähti*, Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat*, Tuurin *Talvisota*. Sodan ja rauhan, elämän ja kuoleman kysymykset koetaan koskettavina (Niemi 1983, 61). Kirjallisuudenopetuksessa sota-aiheen käsittely on peruskoulussa jäänyt vähäiseksi. Sotaa on käsitelty osana rauhankasvatusta. Sota-aiheen käsittely on sijoitetaan opetuksessa samanaikaisesti meneillään olevien historian kurssien yhteyteen. (Kirstinä 1993, 26.) Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta* on sopinut 60 - 70-luvulla koulun lukemistoihin vain muutama katkelma. Taistelukohtauksia ei ole haluttu tuoda nuorten lukemistoihin. (Kirstinä 1993, 36-38.)

Peruskoulun kirjallisuudenopetukselle on asetettu erilaisia tavoitteita lukemisharrastuksen lisäämisestä elämyksien kokemiseen. Elämyksiä oli saanut vastausten perusteella vain 10% haastatelluista 131:stä nuoresta. Opetus ei vastaajien mielestä lisännyt lukemisen määrää, toiset lukevat luonnostaan, toiset taas eivät millään. Saarisen mielestä "ehkä yksilöllisyys,

erilaiset edellytykset ja senhetkiset kiinnostuksen kohteet voitaisiin ottaa lähtökohdiksi entistä enemmän". (Saarinen 1986, 99-100.)

3.2 Erilaiset lukemistavat

Erilaisia kirjallisia tekstejä luetaan eri tavoin. Eve Malmqvist erottaa toisistaan ymmärtävän lukemisen, kriittisen lukemisen ja luovan lukemisen. Ymmärtävä lukeminen on lukijalle esivaihe, jonka hallitseminen on edellytyksenä luovan ja kriittisen lukemisen osaamiselle. Ymmärtävässä lukemisessa lukija vastaanottaa ja ymmärtää kirjoittajan antamaa informaatiota. Luovassa lukemisessa lukija käyttää kirjailijan ideoita apunaan luodessaan uusia ajatuksia ja vastauksia ongelmiin. (Malmqvist 1975, 131.) Kriittisessä lukemisessa lukija paneutuu tekstiin huolellisesti, analysoiden tekstin esittämiä tietoja ja lähteitä. Kriittinen lukija pyrkii objektiivisuuteen arvioidessaan tekstiä. (Malmqvist 1975, 125.)

Suomalaisille nuorille 1970 - 1980-luvuilla tehdyt tutkimukset kertovat suomalaisten hyvästä lukutaidosta. Lukutaidon osaamisen tarpeet ovat kuitenkin laajentuneet ja tulleet vaativimmiksi. Nuoren tulisi hallita yhä laajempia kokonaisuuksia vastatakseen työelämän ja opiskelun haasteisiin. (Linnakylä 1990, 8-9.)

Linnakylä jaottelee toiminnallisen lukutaidon seuraavasti:

1. Ympäristöön yhdistyvä lukeminen liittyy jokapäiväiseen liikkumiseen ja toimintoihin, jossa tieto välittyy tekstien kautta.
2. Tietoa hankkiva opiskelulukeminen voi liittyä sekä työhön että vapaa-aikaan. - - - Myös opiskelulukeminen on tiedonhankintaa.
3. Ammatillinen lukeminen liittyy saumattomasti työtehtäviin. Lähes jokaiseen työhön liittyy tänä päivänä erilaisten tekstien lukemista.
4. Viihdyttävä ja virkistävä lukeminen liittyy yleensä vapaa-aikaan ja kilpailee siitä tavallisimmin TV:n katselun, urheilun, musiikin kuuntelun

tai seurustelun kanssa. Viihdyttävä lukeminen voi olla yhdelle lukijalle kaunokirjallista, toiselle kiinnostuksiin liittyvän tietotekstin lukemista.

5. Rituaalinen lukeminen on lukijalle arvokkaan, usein uskonnollisen, joskus runollisen tekstin tarkkaa läpikäymistä.

6. Reflektiivinen eli pohtiva lukeminen lukeminen on keskustelua tekstin ajatusten ja argumenttien kanssa. Lukija tulkitsee tekstiä omien näkemystensä pohjalta oppien siitä, epäillen sitä tai väitellen sen kanssa. - - - Tällainen lukeminen voi liittyä yhtä hyvin kaunokirjallisen kertomuksen tulkintaan kuin jonkin arkielämän totuuden havaitsemiseen asiatekstin sisältöä pohtimalla. (Linnakylä 1990, 6.)

Tässä tutkimuksessa painottuvat tietoa hankkiva opiskelulukeminen, viihdyttävä lukeminen ja reflektiivinen pohtiva lukeminen.

4 HISTORIALLINEN ROMAANI

4.1 Lajin ominaispiirteitä

Termi historiallinen romaani sisältää toisilleen merkitykseltään vastakkaiset käsitteet: historiallisuus viittaa reaali maailmassa tapahtuneisiin tosiasioihin, kun taas romaani pitää sisällään fiktiiviselle kaunokirjallisuudelle tyypillisiä ominaisuuksia ilman todellisuudessa pitäytymisen tiukkaa vaatimusta. (Kettunen 1986, 110). Historiallisen romaanin genreen kuuluvat teokset sisältävät yhteisiä piirteitä, joiden perusteella romaanit voidaan katsoa tiettyyn lajiin kuuluviksi. Genren merkitys ei ole ainoastaan pelkkä luokitus, vaan se voi vaikuttaa myös lukijan tekemään tulkintaan teoksesta. Lukijalla on historiallista romaania kohtaan tiettyjä ennako-odotuksia, joiden vaikutuksesta tiettyihin genressä vallitseviin piirteisiin kiinnitetään enemmän huomiota kuin toisiin. (Kettunen 1986, 107-109.)

Historiallisen romaanin läheinen yhteys historiaan kohdistaa tarkastelun mielenkiinnon juuri tuohon suhteeseen. Ensinnäkin teoksen kuvaamaa fiktiivistä maailmaa verrataan aitoon maailmaan, toiseksi historiallisen romaanin kontekstiksi ymmärretään historia ja kolmanneksi sen tehtävänä

nähdään historian popularisoiminen taiteen keinoin. Historiaa elävöitetään, jolloin lukijan on helpompi samaistua lukemaansa. Tärkeimmäksi näkökohdaksi on tullut historiallisen romaanin antaman kuvan totuudenmukaisuus historian tapahtumista ja aikakaudesta. (Kettunen 1986, 109.) Mikäli historiallisen romaanin helposti tunnistettava faktatieto ei ole kunnossa, saattaa se aiheuttaa lukijoiden keskuudessa kielteisen reaktion teosta kohtaan (Ihonen 1989, 260).

Historialla on erilaisia tehtäviä fiktiivisen historiallisen romaanin osana. "Historia toimii kuin valkokangas: sille voidaan heijastaa nykyisiä maailmoita ja kysymyksiä, jolloin historiaan kuvatut tapahtumat voidaan itse asiassa tulkita puoli-allegorisiksi nykyisyyden kuvauksiksi". Toiseksi historiaa käytetään lisäämään teokseen dramaattisuutta ja tuomaan siihen menneisyyden sädekehää. Kolmanneksi historia on historiallisen romaanin keskeinen aihealue. Historiallisissa romaaneissa on käsitelty mm. eri historiankäsityksiä. (Kettunen 1986, 115.)

Liisa Saariluoma on tutkimuksessaan määritellyt historiallisen romaanin ominaispiirteitä perustaen käsityksiään Georg Lukacsin ja Hans Vilmar Geppertin näkemyksiin. Historiallisen romaanin perustajana pidetään Walter Scottia, jonka romaaneissa esiintyy fiktiivinen henkilö historian viitekehäksessä. Todelliset historialliset tapahtumat elävät yhdessä fiktiivisen henkilön tarinan kanssa. Georg Lukacsin mielestä historian ja fiktion sekoittamiselle keskenään ei ole esteitä. (Saariluoma 1986, 11-13.) Kyseessä ovat vain romaanin ja historiankirjoituksen erilaiset tavat historiallisen kehityksen ja totuudenmukaisen kuvan esittämisestä historiasta, jota fiktio kuvaa fiktion keinoin. Historiallisen romaanin lukija suhtautuu lukemaansa tietolähteenä menneisyydestä etsien autenttisia kuvauksia, koska hänellä ei ole omaa elämäkokemusta kuvatusta menneestä ajasta. (Saariluoma 1986, 18, 22.)

Historiallisessa romaanissa on kirjailijan luoma maailma, jossa kerrotaan henkilöistä ja tapahtumista, jotka ovat olemassa vain teoksen maailmassa. Historiallisessa romaanissa pyritään antamaan lukijalle vaikutelma keksityn maailman vastaavuudesta fiktion ulkopuolella olevassa todellisuudessa kertomalla todellisista henkilöistä (Napoleon) ja tapahtumista (Napoleonin

Venäjän-retki). Historiankirjoituksessa oletetaan sanojen viittaavan oikeaan maailmaan, jossa on tapahtunut tutkittavia asioita, ja historioitsijan oletetaan pystyvän todistamaan esittämänsä väitteet oikeaksi. Historiallisessa romaanissa esiintyvät ns. aidot henkilöt ovat fikionalisointeja todellisista henkilöistä. (Kettunen 1986, 110-112.)

Historialliselle romaanille tyypilliset fiktiiviset henkilöt eivät tarvitse kehykseksi fiktiivisiä tapahtumapaikkoja, vaan tavallisesti tapahtumapaikat ovat löydettävissä tutkimuskirjallisuudesta. Toisaalta Väinö Linnan *Pohjantähdessä* tapahtumat on sijoitettu Urjalan ympäristöön, mutta paikannimet ovat keksittyjä. (Ihonen 1991, 117.)

Historiallinen romaani on kaunokirjallisuuden laji, jonka yhteydessä voidaan puhua voimakkaasta intertekstuaalisuudesta eli tekstienvälisyydestä. Historiallisen romaanin lukija tekee väistämättä oletuksen vallitsevista subteksteistä, joita voivat olla mm. akateeminen historiankirjoitus, arkistojen lähdemateriaali, uskomukset, myytit, legendat. (Ihonen 1991, 113.) Subteksti eli ensimmäinen teksti korostaa tapahtumien ainutkertaista luonnetta, toinen teksti eli historiallinen romaani korostaa yleistettäviä ja kirjoittamishetkeen rinnastettavia tapahtumia ja ajattomia ihmisluonteita. (Ihonen 1986, 157.)

Sanataideteos saa merkityksensä jokaisessa ainutkertaisessa teoksen vastaanottotilanteessa. Ensimmäisen lukukerran vastaanotto poikkeaa seuraavasta, koska ensimmäisellä kerralla jää paljon merkityksiä huomaamatta. Historiallisen romaanin lukija suhteuttaa lukemaansa omiin kirjallisiin kokemuksiinsa sekä lukijan ulkomaailman tietoa vasten. Historiallinen romaani vaatii kahta lukutapaa: lukiessaan romaania historiankirjoituksena lukija käyttää apunaan omia tietojaan historiasta, toisaalta lukiessaan historiallista romaania fiktiona tietää lukija vain sen, mitä hänelle romaanissa esim. henkilöistä kerrotaan. Historiallisen totuudenmukaisuuden vaatimuksia voi pitää perusteltuina vain ensimmäisen lukutavan kohdalla. Eri kirjallisuuden lajeja sisältävä historiallinen romaani mahdollistaa muitakin lukutapoja: Kaari Utrion viihteelliset historialliset romaanit huomataan lajin edustajiksi, mutta samalla lukija ymmärtää, että historiallista kuvaa on karkeistettu ja viihteellistetty. (Ihonen 1992, 34-35.)

4.2 Aika historiallisessa romaanissa

Tullakseen luokitetuksi historiallisen romaanin lajityyppiin on teoksen kuvattava mennyttä aikaa kirjoittamisajankohtaan nähden eli fiktion ulkopuoliseen todellisuuteen nähden. Vuonna 1870 kirjoitettu romaani, joka käsittelee saman vuoden tapahtumia, ei ole historiallinen romaani, vaikka se kuvaakin nykyhetkestä katsottuna vuoden 1870 historiaa. Kirjoittamisajankohdan ja kuvatun ajan välillä on oltava myös välimatkaa. (Kettunen 1986, 114.) Eri tutkijoiden esittämät aikarajat vaihtelevat 40 - 60 vuodesta vähintään yhteen sukupolveen (Ihonen 1991, 111). Lähihistoriaan sijoittuvaa Väinö Linnan *Tuntematonta Sotilasta* ei ole yleensä liitetty historiallisen romaanin lajiin kuuluvaksi, vaan siitä ja vastaavista teoksista on käytetty nimitystä lähihistorian romaanit. (Kettunen 1986, 114.)

Aikaa on ilmaistu eri tavoin historiallisen romaanin traditiossa. Päivä- ja vuosilukua ajoitusten käyttö on vähentynyt, koska historiallista romaania on alettu ymmärtää enemmän taiteena kuin historiankirjoituksena. Arvi Järventauksen *Rummuissa* (1929-1930) kertoja suorittaa tarkan ajan- ja paikanmäärityksen uuden tilanteen alkaessa. Sodan jälkeen ilmestyneissä historiallisissa romaaneissa kertojan ääni ajanmäärittäjänä on vähentynyt, jolloin ajoitukset ovat johdettavissa historiallisten tapahtumien kautta, mikä edellyttää lukijalta historian tietoja. Ajoitus voi tulla ilmi myös sivukertojien kautta. Romaanihenkilöt voivat puheissaan kertoa vallitsevasta ajasta tai aika voidaan suhteuttaa johonkin aikaisempaan tapahtumaan. Kaari Utrio on määrittänyt ajan romaaniensa alaotsikoissa, joissa kerrotaan meneillään oleva vuosi. *Vehkalahden neitojen* alaotsikoissa esim. Anno Domini 1455. Uusimmassa historiallisessa romaanissa on tiedostettu mahdottomuus kertoa menneisyydestä sellaisena kuin se on ollut, minkä seurauksena niissä ei ole koettu ajoittamisen ja paikallistamisen funktiota tärkeänä. (Ihonen 1991, 114-116.)

4.3 Historiallisten romaanien kirjoittajat

Reseptioestetiikan mukaan kirjallisuus on aina sidonnainen kirjoittamishetkeensä. Kirjailijat asettuvat keskenään eri tasoille suhteessa historiaan. Juhani Niemi luokittelee historiasta kirjoittavia kirjailijoita viiteen luokkaan. (Niemi 1985, 4-5.)

1. Kirjailijat jotka kirjoittavat historiasta historiallisin, menneisyyden asentein.

Kirjallisuus joka kuvaa menneisyyttä vanhentuneilla asenteilla, ei saavuta niin aikalaislukijoita kuin tuleviakaan lukijoita (Niemi 1985, 5).

2. Kirjailijat jotka kirjoittavat historiasta vain oman aikansa läpi.

Kirjallisuuden subjektiivinen osuus tulee varmasti esille jokaisessa historiallisessa romaanissa. Kirjailijat haluavat tuoda julki oman tulkintansa historian tapahtumista. Maailmansotien välisessä historiallisessa romaanissa korostettiin jatkuvan puolustusvalmiuden tärkeyttä itänaapurimme suuntaan. Oma kansallista ihailua korostettiin venäläisten halveksunnalla tai ruotsalaisten paheksunnalla. (Niemi 1985, 5-6.)

3. Kirjailijat jotka kirjoittavat historiasta aina ja kaikkialla läsnäolevana.

Historiallinen romaani on eräänlaista koodikieltä, jossa kirjailijan haluama sanoma näyttyy menneisyyden valepuvussa kertoen nykyajasta tai jopa tulevaisuudesta. Kirjailija suuntaa sanottavansa tulevaisuuteen kuvaten menneisyyttä. (Niemi 1985, 7.)

4. Kirjailijat jotka kirjoittavat omasta ajastaan ja tekevät siitä historiaa.

Ajankuvaaja kirjailija pyrkii kuvaamaan vastakkaisia voimia ja tuomaan esille ajan vallitsevat ristiriidat. Kirjailijan teokset saavat usein aikalaisilta ristiriitaisen vastaanoton, mutta usein juuri tällaisten kirjailijoiden historianäkemykset saavat ymmärrystä tulevilta sukupolvilta. (Niemi 1985, 9.)

5. Kirjailijat jotka kirjoittavat elettävästä ikään kuin se olisi historiaa.

Sillanpää kirjoitti *Hurskaassa kurjuudessa* elettävästä ajasta kuin se olisi jo kauan sitten elettyä. Hän pysäytti ajan vaikutuksen siten, että lukijalle välittyi kuva läsnäolevasta historiasta. "Reseptioestetiikan käsittein tulkittuna Sillanpään "ajattomuus" on saanut ympärilleen historiallisia merkityssisältöjä, aatehistoriallista patinaa" (Niemi 1985, 10-11.)

Historiallisten romaanien kirjoittavat tekevät omia tutkimuksiaan käsittelemistään aiheista, joita historiantutkimus ei ole aiemmin tutkinut, jolloin kirjailija toimii historiantutkijana esittäen tietonsa fiktion muodossa. (Ihonen 1992, 23). Historiallisen romaanin kirjoittaja voi myös esittää haluamansa historian tulkinnan ei-fiktionaalisen kuvauksen avulla, jota kutsutaan historiallisessa romaanissa esittelyksi (Ihonen 1992, 36).

4.4 Suomalainen historiallinen romaani

Suomalaisen historiallisen romaanin alku ajoittuu 1800-luvun lopun kansallisen heräämisen aikaan. Romantiikan herättämä historianharrastus vaikutti lajin alkamiseen Suomessa. Historiallisen fiktiivisen kuvauksen aloittajana voi pitää Runebergin runomuotoista *Vänrikki Stoolin tarinoita*. Topelius oli puolestaan historiallisen romaanin lajin aloittaja. (Ihonen 1992, 48-49.) Erityisesti Topeliuksen romaani *Välskärin kertomukset* sai suomalaisen historiankirjoituksen aloittajan arvon. Historiallisten romaanien aiheet ovat käsitelleet keskeisiä Suomen historian tapahtumia, kuten nuijasotaa, Suomen sotaa ja kansalaissotaa. Toisessa äärilaidassa ovat ne suomalaiset historialliset romaanit, jotka kuvaavat Rooman, Egyptin, Kreikan ja Lähi-Idän muinaista historiaa. (Ihonen 1986, 159-160.)

Täällä Pohjantähden alla voidaan luokitella historialliseksi romaaniksi. Tarina alkaa 1880-luvulta jatkuen aina 1950-luvulle saakka. Kerronta etenee kronologisesti näiden vuosikymmenten puitteissa, mikä on osaltaan historiallisen romaanin tunnusmerkki. Väinö Linnan romaanissa kuvataan enemmän ryhmää kuin erillisistä yksilöä. Tämän kuvatun ryhmän kokemat tapahtumat on sijoitettu historialliseen viitekehykseen Urjalan ympäristöön.

Teoksessa vierailee ihmisten puheiden välityksellä joukko todellisia historiallisia henkilöitä, kuten Svinhuvud, Mannerheim ja Kallio. Teoksessa historiallisten henkilöiden tilalla etusijan saavat Pentinkulmalla elävät ihmiset, jotka välittävät henkilökohtaisilla ajatuksillaan ja teoillaan kuvaa menneisyydestä. Kuvatun ajan historialliset tapahtumat heijastuvat Pentinkulman kautta tapahtuviksi myös muuallakin Suomessa. (Nummi 1993, 187-188.)

Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* on ollut jo vuosikymmeniä suosituimpien luettujen kirjojen listalla. Pohjantähden yhteiskunta- ja historiankuvaus on tuntunut uskottavalta sellaisissa lukijoissa, joilla on yhtenevä maailmankatsomus romaanissa esitetyn kanssa. Vuoden 1918 sodan kokeneet ja historian dokumentteihin perehtyneet ihmiset ovat muodostaneet mielipiteensä kokemuksiensa ja tietämyksensä perusteella. Menneisyys esitetään historiallisessa romaanissa välittömän kokemuksen sijasta välillisesti erilaisten historiallisten lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden avulla. Reseptioesteettisestä näkökulmasta historiallinen romaani kuvaa aikaa, josta lukijoilla ei ole henkilökohtaista kokemusta. *Pohjantähden* toisen osan kokevat historialliseksi romaaniksi vasta vuoden 1918 jälkeiset sukupolvet. (Ihonen 1989, 260-261.)

Väinö Linna on kuvannut romaanissa vastakkaisia yhteiskuntaluokkia, joiden kuvaus on Georg Lukacsin mukaan edellytys uskottavalle yhteiskuntaa kuvaavalle historialliselle romaanille. Vastakkain ovat Salpakarin pappisperhe ja Koskelan perhe sekä kartanonherrat ja alustalaiset. Väinö Linna tutustui laajaan historialliseen lähdemateriaaliin saavuttakseen objektiivisen kuvauksen vuoden 1918 tapahtumista. (Ihonen 1989, 262-264.)

5 HISTORIANKIRJOITUS

5.1 Historiankirjoituksen luova syntyprosessi

Historiankirjoitusta pidettiin vielä 1700-luvulla eräänä taiteen lajina fiktiivisen kirjallisuuden rinnalla. Seuraavalla vuosisadalla suhtautumistavat olivat jo muuttuneet ja historioitsijat vastustivat kaikkia fiktiivisiä esitysmuotoja, erityisesti romaania. Siitä oli tullut vastakohta ajan vallitsevalle

totuuskäsitykselle. Historiankirjoitus pyrittiin saamaan luetteloksi tarkkoja faktoja. Whiten mukaan pelkkä luettelo faktoja ei riitä historiankirjoitukselle, vaan teoksen on täytettävä yhtenäisyyden vaatimukset kertoakseen uskottavasti historiallisista tapahtumista. (White 1982, 122-123.)

Whiten mukaan historioitsijat pyrkivät välttämään yllättäviä käännteitä sisältäviä monimutkaisia rakenteita, joita romaanikirjailijat käyttävät. Historioitsija ei kirjoita kertomustaan sen itsensä vuoksi, vaan kertoakseen mitä on tapahtunut. Tutkimuksen alkuvaiheessa historioitsija järjestää käsiteltävät tapahtumat kronologiseen järjestykseen. Kronologinen järjestys muutetaan kertomukseksi sijoittamalla kronologiset tapahtumat merkitykseltään tärkeille paikoille. Kuninkaan kuolema voi näytellä hyvin erilaista roolia eri historiankirjoituksissa. Se voi olla sen alku, loppu tai merkitä tärkeää muutosta tarinassa. Ero fiktion ja historiankirjoituksen välillä on siinä, että kirjailija itse keksii kerrottavansa, kun taas historiankirjoittaja muodostaa historiankirjoituksen faktojen kautta. Hänen on myös huolehdittava kertomuksensa totuudellisuudesta. (White 1974, 5-8.)

Whiten mukaan yksittäinen historiallinen tapahtuma ei yksinään muodosta kertomusta, vaan toimii ainoastaan rakennusaineena, jota historioitsija käyttää muodostaessaan historiankirjoituksen. Toiset lähteet historioitsija ottaa tutkimukseen mukaan, toiset taas hylkää. Toiset tapahtumat saavat tässä prosessissa korostetun huomion, kun taas toiset ovat vähemmän tärkeitä. Mikään historiallinen tapahtuma ei ole sinänsä traaginen, mutta se voidaan muodostaa traagiseksi tekstissä esiintyvän näkökulman kautta tai tiettyjen yksittäisten tapahtumien kautta, jotka saavat korostetun osan tapahtumassa. Whiten mukaan 1800-luvun historioitsijat Michelet ja Tocqueville käsitelivät eri tavoin Ranskan vallankumousta, vaikka kummallakaan ei ole näyttänyt olevan enempää tietoa asiasta. Michelet muodosti Ranskan vallankumouksesta romanttisen draaman, kun taas Tocqueville esitti tapahtuman ironisen tragedian muodossa. (White 1982, 84-85.)

Heidän kirjoittamiensa historiankirjoitusten erilaisuus johtui historioitsijoiden erilaisista näkemyksistä kirjoitetusta muodosta, joka parhaiten sopisi heidän löytämiinsä lähteisiin. Erilaisuus lähteiden valinnassa johtuu yksinkertaisesti

siitä, että molemmilla historioitsijalla oli oma ainutlaatuinen tarina kerrottavanaan. Se mitä historiankirjoituksen lukija ymmärtää traagiseksi, riippuu hänen kulttuurisesta taustastaan tai kirjallisesta perinteestä. Kirjoitettavan historian lopullinen muoto on riippuvainen historioitsijan päätöksestä valita juonirakenne, mikä parhaiten tekee kirjoitettavasta tarinasta ymmärrettävän. (White 1982, 84-85.)

Savolainen on artikkelissaan kirjoittanut Whiten näkemyksistä seuraavasti:

White katsoo, että saadakse selville, "mitä todella tapahtui" historioitsijan on ennalta hahmotettava (prefigure) dokumenteissa raportoitujen tapahtumien joukko mahdollisena tiedon kohteena. Tämä esihahmottaminen on poeettinen yhtä suuressa määrin kuin se on esikognitiivinen ja esikriittinen. (Savolainen 1989, 311.)

Historiankirjoituksen syntyprosessia on joidenkin historioitsijoiden keskuudessa verrattu kaunokirjallisen teoksen syntyyn. Historioitsija Barbara Tuchman pitää itseään taiteilijana, koska hän valitsee teostensa ainekset suuresta määrästä lähteitä ja muodostaa niistä sujuvasti luettavan kertomuksen. Historioitsija W. H. Walshin mukaan romaanikirjailijan ja historiankirjoittajan päämäärät yhtyvät siinä, että molemmat pyrkivät teoksissaan sujuvaan kerrontaan. (Mäkinen 1990, 128-130.)

5.2 Historioitsijat ja historiallinen romaani

Heikki Ylikankaan mukaan historiallinen romaani ja historiankirjoitus ovat etäänntyneet toisistaan muutaman vuosikymmenen takaiseen tilanteeseen verrattuna, jolloin historioitsijalta odotettiin tutkimusaiheeseen eläytymistä niin voimakkaasti, että tutkimukseen jääneet aukot voitiin täyttää historioitsijan mielikuvituksella. Nykyajan historiankirjoitus pyrkii pohjaamaan kaiken lähteisiin, jonka seurauksena lähdemateriaali on laajempi, mutta teoksen luettavuus on huonontunut. (Ylikangas 1988, 90-91.)

Ylikankaan mukaan makrotason eli laajempien ilmiöiden selittämisessä tutkijan mielikuvituksen käyttö kasvaa verrattuna ruohonjuuritason ilmiöiden selittämiseen dokumenttien avulla. Hän ottaa esimerkin nuijasodasta, josta on

pätevästi pystytty majoituskuitilla todistamaan Klaus Flemingin yöpyneen Hämeenkyrössä. Entäpä kun kysytään nuijasodan syttymisen syytä. Vastaukseen ei löydä suoraan tietystä dokumentista, vaan on saatavilla raportteja ja kirjeitä. (Ylikangas 1988, 92.)

Ylikangas kiteyttää sanottavansa seuraavasti:

Ilman tulkintaa, ilman tulkittujen lähteiden yhdistelyä, ilman aukkoja täyttävää päättelyä, ilman rinnastuksia vastaaviin ilmiöihin muualla eli sanalla sanoen ilman melkoista mielikuvituksen käyttöä kokonaiskuvaa ei synny. (Ylikangas 1988, 93.)

Historiallisen romaanin kirjoittaja ei ole vapaa mielikuvituksensa suhteen, vaan hänen on pyrittävä luomaan uskottava kuvaus. Yleisestä näkökulmasta poiketen Ylikangas esittää, että uskottavuuden vaatimuksen johdosta kirjailijan toiminta on rajoitetumpaa kuin tutkijan, jonka tavallisesti on esitetty olevan lähteidensä vanki. (Ylikangas 1988, 95-96.)

Heikki Saari on kritisoinut Ylikankaan näkemyksiä historiallisen romaanin ja historiankirjoituksen vastaavuudesta. Kirjailijat käyttävät romaaneissaan lähteitä eri tavalla kuin historioitsijat omissa tutkimuksissaan. Historioitsijan on pysyttävä historiallisten tosiseikkojen maailmassa, kun taas kirjailija voi täydentää puuttuvaa kuvaa mielikuvituksellaan. Kirjailijan luoma fiktiivinen maailma on täydellinen, koska sitä ei tarvitse todentaa lähteillä. Historioitsijan tutkimus jää yleensä joiltain osin puutteelliseksi. (Saari 1989, 220-221.)

Saaren mukaan historiallisen romaanin ja historiankirjoituksen kirjoittaminen ovat toisensa pois sulkevia tekoja. Historiantutkimukseen sisältyvät säännöt eivät salli fiktiivisten henkilöiden ja tapahtumien kuvaamista ja esittämistä historiankirjoituksena, vaan esitys tulkittaisiin historialliseksi fiktioksi. Romaanikirjailija puolestaan sitoutuu fiktiivisen kaunokirjallisuuden sääntöihin kirjoittaessaan romaania. (Saari 1989, 222-223.)

Historiantutkimus pyrkii pohjaamaan esittämänsä väitteet lähdeaineistoon. Historiallista aihepiiriä käsittelevät myös fiktiiviset sanataideteokset

esittämällä kuviteltuja tapahtumia, ympäristöjä ja henkilöitä. Historialliset romaanit ovat vaikuttaneet lukijoiden historiankuvaan ehkä tehokkaammin kuin tieteellinen historiantutkimus on pystynyt vaikuttamaan. Historialliset romaanit ovat historiantutkimuksen kansanomaisempia esitysmuotoja, jotka seuraavat virallisen tutkimuksen käsittelemiä aiheita. Toisaalta Väinö Linnan romaani *Täällä Pohjantähden alla* on luultavasti suunnannut historiantutkimusta teoksen käsittelemien aiheiden suuntaan. (Tommila 1989, 284.)

6 TPA 2 - TAPAHTUMAT JA HISTORIANKUVAUS

Väinö Linnan asuinpaikka oli Tampere. Kaupungin työväenluokkainen ilmapiiri antoi työläiskirjallisuudelle hyvän kasvualustan. Tampereella Väinö Linna osallistui ns. Mäkelän piirin toimintaan, mikä antoi hänelle virikkeitä kirjallisiin töihin. Väinö Linnan ensimmäinen romaani oli 1947 ilmestynyt omaelämäkerrallinen *Päämäärä*. Seuraavana vuonna ilmestyi romaani *Musta Rakkaus*. *Tuntematon Sotilas* ilmestyi vuonna 1954 ja oli siihenastisista Väinö Linnan teoksista ylivoimaisesti suurin menestys. *Tuntemattoman Sotilaan* elementit, huumori ja realismi olivat keskeisinä ominaisuuksina myös trilogiassa *Täällä Pohjantähden alla*. Kuvauksen kohteena on Koskelan torppariperhe aina 1880-luvulta 1950-luvulle saakka. (Laitinen 1991, 512-514.)

Väinö Linnan romaanitrilogia *Täällä Pohjantähden alla* valmistui vuosina 1959, 1960 ja 1962. Trilogiassa kuvataan Koskelan perhettä ja Pentinkulman kylää Suomen historian merkittävien tapahtumien keskellä. Trilogian toisen osan päähenkilönä on Akseli Koskela. Teoksen aihepiirinä on punakaartien ja valkoisten suojeluskuntien sisällissodaksi kehittyvä konflikti, jota on kuvattu hävinneen osapuolen näkökulmasta. (Stormbom 1992, 183.) Teos alkaa Akselin ja Elinan avioliiton kuvauksella. Teoksen alkupuoli antaa trilogian ensimmäisen osan tavoin taustaa tuleville yhteiskunnallisille tapahtumille. Punaiset ottavat vallan, ja sota syttyy. Teos päättyy punaisten tappioon sodassa ja heidän koviin kokemuksiinsa sotavankileireillä. Lopussa Akseli Koskela palaa vankileiriltä kotiinsa kansalaisluottamuksensa menettäneenä.

6.1 Punainen terrori

Punainen ja valkoinen terrori tarkoittavat molempien osapuolten suorittamia surmatöitä niin toisiaan kuin siviilejäkin vastaan ennen punavankien siirtoa sotavankileireille. Sodan loppumisen jälkeen esiintyi parin viikon ajan myös vankileireillä valkoista terroria, ennenkuin järjestäytyneet organisaatio saatiin luotua vankileireille (Paavolainen 1971, 152).

Täällä Pohjantähden alla-trilogian toiseen osaan liittyy paljon Suomen historian traagisimpia tapahtumia. Punaisten punakaartit ja valkoisten suojeluskunnat tekivät molemmat väkivallantekoja toisiaan ja täysin sivullisia vastaan. Punaisten suorittamia väkivallantekoja kutsutaan punaiseksi terroriksi. Virallinen historiankirjoitus antoi punaiselle terrorille julmat kasvot unohtaen voittajien suorittamat veriteot.

Punakaartien ja suojeluskuntien välinen sota syttyi 27.1.1918. Punainen terrori kiihtyi nopeasti tämän jälkeen. Tammikuun viimeisinä päivinä tapahtui 88 surmatyötä. Terrori eteni siten, että surmansa saaneita oli helmikuun lopussa 703. Helmikuun puolivälin jälkeen alkoi tapahtua kuolleiden määrissä laskua. (Paavolainen 1974, 64-66.) Huhtikuussa punaisten tappio sodassa oli jo selvä ja tämä epäilemättä kiihdytti punaisen terrorin uudestaan vauhtiin. Surmien kohteet valittiin summittaisesti ilman mitään suurempia motiiveja. Siviiliväestö oli erityisesti surmatöiden kohteena. Punaisten sotajohdon hajotessa pääsivät kaikki kostonhimoiset suorittamaan terroria ilman kansanvaltuuskunnan valvontaa. Punaisten vangitsemat valkoiset saivat tuntea sotavangin huonon kohtalon punaisten surmatessa heitä joukoittain. (Paavolainen 1974, 83-86).

Teoksessa kuvataan joitakin väkivallantekoja ennen sotatoimien alkua, jotka kuitenkin ohitetaan pienellä huomiolla. Romaanissa isä Jussi varoittaa poikia liittymästä tappokaarteihin. Akseli vastaa Jussin ärähtelyihin sanomalla "minä en kumminkaan ole ollu koko Mommilassa...". Mommilan verilöylyssä venäläiset matruusit vangitsivat maanviljelysneuvos Alfred Kordelinin Mommilan kartanosta. Tulitaistelussa suojeluskuntalaisia vastaan Kordelin surmattiin. Tapaus kiristi punaisten ja valkoisten suhteita. (Paavolainen 1974, 40-41.)

Muita punaisten suorittamia surmatekoja ovat kahden Koskelan Akun vangitseman kulkijan surmat, paronin surma ja Töyryn surma (Paavolainen 1980, 190). Surmatöillä on kullakin erilaiset motiivinsa. Koskelan Akun vangitsemat kaksi pohjoiseen menijää teloitetaan vihollisina. Akseli saa Halmeelta tiedon teloituksista. Historiallisissa tutkimuksissa punaisten on todettu teloittaneen runsaasti ns. pohjoiseen menijöitä. Teloituksilla pyrittiin hiljentämään liikennettä valkoisen rintaman puolelle (Paavolainen 1974, 67). Teoksessa ei ole esitetty vastaavaa motiivia miesten teloitukselle. Akselin ja Halmeen keskinäisessä keskustelussa todetaan syyksi se, että miehet joutuivat kärsimään muiden valkoisten suorittamista surmatöistä. He toimivat valkoisten syntien sovittajana. Akseli ei kuitenkaan hyväksy teloituksia. (TPA 2, 234-235.)

Paroni murhataan opetuksiksi tottelemattomuudesta punaisten hallintoa vastaan. Hän kieltäytyy allekirjoittamasta tilattoman väestön alakomitean papereita, joissa vannotaan kuuliaisuutta punaiselle hallinnolle. (Paavolainen 1980, 193.) Paronin surma tapahtuu Pentinkulmalla, jolloin sen vaikutukset tuntuvat voimakkaana Pentinkulmalla antaen oikeutusta valkoisten myöhemmin suorittamille surmatöille (Paavolainen 1980, 195). Teoksesta ei ilmene murhan motiiviksi ruotsalaisvastaisuutta. Ruotsinkielisiä vastaan ei ole suoritettu punaisten taholta mitään erityistoimia (Paavolainen 1971, 206).

Töyryn murhan kohdalla on kyse Laurilan henkilökohtaisesta kaunasta Töyryä kohtaan. Vastakkain asettuvat tilallinen ja alustalainen. Yhteiskunnallinen tilanne antaa mahdollisuuden roolien muuttamiseen. Laurilan veljekset käyvät Töyryllä jo ennen surmatyötä. Isäntä pakotetaan huutamaan vallankumousta kuorman päältä ja emäntä pakotetaan haukkumaan oravaa (TPA 2, 331-332). Tämä riittää tyydyttämään Laurilan veljesten kostonhimoa. Töyryn surmaaminen tulee mahdolliseksi ja ajankohtaiseksi sotatilanteen kehittyessä punaisille epäedulliseksi. Punaista terroria on tapahtunut jo niin paljon aikaisemminkin, että valkoisten suorittamat kostotoimet ovat varmoja. Töyryn murhan suhteen on nähtävissä yhtäläisyyksiä punaisten siviilejä kohtaan suorittamista rikoksista sodan loppupuolella. Surmatyö ajoittuu punaisten kukistumisen ajalle huhtikuussa, jolloin tapahtui väkivaltaisuuksien jyrkkä nousu. Tuona aikana koston

merkitys surmatöiden motiivina oli suuri erityisenä kohteenaan siviilihenkilöt (Paavolainen 1974, 85).

- Muistakkos vähän vanhoja asioita . . . Ny on sen aika.

- En minä . . . tietääkseni ole tehny mitään väärin.

Isännän ääni vavahteli, ja siinä tuntui pieni pyytävä vivahdus. Uuno sen sijaan puhui aivan kylmällä ja levollisella äänellä.

- Olet varronu tätä päivää niin kun hepo kesää. Mutta kuule, sinä et tätä lahtarien riemujuhlaa kattele.

Isännältä pääsi heikko äännähdys. Hän otti muutaman levottoman askeleen mutta näytti sitten tajuavan tilanteen ja astui tienviereen vetäen karvalakin silmilleen. Isämeidän toinen lause jäi kesken kun pamahti. (TPA 2, 364.)

Väinö Linnan kuvaus punaisten suorittamista väkivallanteoista on pitkälti historiankirjoituksen mukainen. Punaisten tekemiä surmia ei ole teoksessa kaunisteltu, kuten Töyryn surmaamisen yksityiskohtainen kuvaus osoittaa. (Ylikangas 1994, 23.)

6.2 Valkoinen terrori

Valkoisen terrorin syntymisen syitä on selitetty vastareaktiona, jotka punaisten suorittamat surmatyöt synnyttivät. Punakaartit kävivät kapinaa laillista hallitusta vastaan, joten valkoisten suorittamien rankaisutoimien luokittelu terroriksi on ongelmallista, koska niitä pidettiin oikeutettuina. (Paavolainen 1974, 111-113.) Valkoista terroria esiintyi sodan päättymisen jälkeenkin ennen kuin vankileiriorganisaatio ehdittiin perustamaan. (Paavolainen 1971, 152-154.)

Teoksessa valkoisten suorittamat rankaisutoimet tapahtuvat punaisten ollessa jo vangittuja, mutta ennen sotavankileirien perustamista. Valkoinen terrori nousee tasaisesti suhteessa sodan käymisessä kohti loppuaan (Paavolainen 1974, 126). Väinö Linnan on myös sanottu kaunistelevan totuutta kuvatessaan valkoisten toimia teoksessaan. Väite saattaa tuntua oudolta siinä valossa, mitkä olivat Väinö Linnan motiivit teoksen kirjoittamiseen eli halu kertoa oma totuutensa sodasta. Kaunistellussa kuvassa Väinö Linna tekee kompromissin teoksen uskottavuuden puolesta lukijoiden silmissä. Jos Väinö Linna olisi tuonut valkoisten surmatyöt koko laajuudessaan esille, olisivat

monet lukijat pitäneet teosta epäuskottavana. Kirjailijan roolissa Väinö Linna pystyi poikkeamaan totuudesta valitsemillaan keinoilla toisin kuin historiantutkija. Näin toimien Väinö Linna pyrki välttymään liioittelun leimalta valkoisten toimien osalta. (Ylikangas 1994, 23-25.)

Teoksessa punaisille tuomioita antoivat kenttäoikeudet. Pentinkulmalla "nappituomion" antajina toimivat henkilöt olisivat nykyisessä oikeudenkäytössä jäävejä antamaan tuomioita. Kuolemantuomiosta saattoi pelastaa aivan sivuseikka, kuten Jokisen tapauksessa:

Minä vaan siitä Jokisen asiasta...Tuntuu toi Rarlunti kovasti tahtovan sen ampumista. . . Kyllä se minun puolestani sais kovasti mennä, mutta meillä ei muut kykene hoitaan konetta. (TPA 2, 399.)

Kenttäoikeuden kokoonpanosta Väinö Linna on antanut kuvan, jossa paikalliset isännät Yllö, Mellola ja Pajunen ovat antamassa tuomioita. Heillä oli vahvat omat vaikutteet punaisia kohtaan, sillä olihan tämä tuomioistuin samalla osana suojeluskuntien johtoa. (Paavolainen 1980, 195-196).

Pentinkulmalla suoritettavat punaisten teloitukset ajoittuvat heti sodan loppumisen tienoille. Paikallisten kenttäoikeuksien toimesta ympäri suomea teloitettiin antautuneita punaisia. (Paavolainen 1974, 126-128.) Yksistään Hämeessä valkoiset teloittivat huhti-toukokuussa yli 2300 punaista (Paavolainen 1974, 131).

Teoksessa vankeja säilytettiin vaivaistalon kopeissa ja piha-aitauksessa. Halme, Laurilan Anttoo, Koskelan veljekset ja muutama muu saa kuolemantuomion. Suhteessa teoksessa esiintyviin henkilöihin moni heistä saa kuolemantuomion. Pieneen joukkoon kohdistunut suuri harvennus pyrkii näyttämään valkoisten suorittamien teloitusten oikeaa suhdetta. Teloitusten oikea suhde ei voi olla kuitenkaan tarkka, vaan kirjailijan oma henkilökohtainen arvio (Paavolainen 1980, 191). Väinö Linna pyrkii dramaattisilla kohtauksillaan pysäyttämään ja vaikuttamaan lukijaan tunteiden tasolla (Ihonen 1989, 258). Teossarjan ensimmäisen ja toisen osan kuluessa "tutuiksi" tulleet henkilöt teloitetaan:

Veljekset lähtivät vuorostaan. Alekski kysyi hengästyneellä ja käheällä äänellä:

- Kuinka päin ollaan?

Nuorempi veli kirahti omituisen vihaisesti:

- Eteenpäin . . .

Kun he seisoivat paikoillaan ja teloittajat valmistautuivat ampumaan, heitti Aku yhtäkkiä keppinsä päin teloittajia kaikin voimin. Se aiheutti hämminkiä teloittajien rivissä sekä mutisevia kirouksia.

Kiväärin nousivat hämmingin jälkeen uudestaan, ja Aku kuiskasi:

- Hyvästi. Älä pelkää.

- Tulta!

Alekski ei kaatunut heti vaan horjui muutaman sekunnin kädet eteenpäin ojennettuina. Vaivuttuaan lopulta ruumisläjän päälle hän liikahteli vielä siinäkin. Aku veti nopeasti kätensä rinnalleen luotien iskettyä ja putosi polvilleen, josta kaatui suulleen.

- Seuraavat. (TPA 2, 413.)

Väinö Linnan voi olettaa tienneen vastaavia lukuja sodan uhreista, joita Jaakko Paavolainen myöhemmin on esittänyt. Ennen Jaakko Paavolaista ilmestyi Juhani Paasivirran teos *Suomi vuonna 1918*. Väinö Linna tunsu teosta ja käytti sitä lähteenään (Stormbom 1992, 190). Sodan aikana kaatuneita oli Paasivirran mukaan molemmilla sodan osapuolilla yhteensä noin 6500 henkeä. Sotatoimien ulkopuolella surmattuja oli kaikkiaan noin 2100, sekä sodan jälkeen kuoli punaisia noin 20000. Kuolleiden yhteismäärä nousi lähelle 30000 henkeä. (Paasivirta 1957, 227-228.) Virallinen historiankirjoitus sodan jälkeen ilmoitti teloitettujen punaisten lukumääräksi 2000-3000 henkeä (Stormbom 1992, 190). Näihin sodan jälkeen ilmoitettuihin punaisten kuolleisuuskuluihin Väinö Linna halusi korjauksia.

6.3 Sotavangit

Vangin asema sodassa ei ole kadehdittava olipa kysymyksessä valtioiden välinen sota tai sisällissota. Väinö Linnan kuvaa sotavankien asemaa ennen punaisten kukistumista. Punaisten sotaneuvottelussa keskustelu siirtyi Varkauden tapahtumiin:

Virallisen neuvottelun jälkeen keskustelu siirtyi Varkauden teloituksiin, joista esikunta oli saanut tietoja. Se aiheutti kiihtymystä, ja muuan päällikkö uhkasi:

- Ainoatakaan vankia en ota.

- Ei niitä perkeleitä paljon säästää tarvitte. Joka kymmenes oli luettu rivistä ja ammuttu siihen paikkaan. Ja kertovat vielä ettei kaikki ollu edes aseellisia. Oli ihan sivullisia siviili-ihmisiä tullu tehtaaseen suojaan kun siinä oli tiiliseinät ja kylässä ammuttiin. Samaan sakkiiin joutuvat nekin. Kyllä teitillä perkeleen roistoilla selityksiä on, oli sanottu kun olivat selittäneet etteivät he ole ollenkaan punakaartilaisia.
- Sama laki pannaan toimeen. Vaikka kontillansa armoo rukoilisivat. (TPA 2, 265.)

Päälliköiden vuoropuhelussa tulee automaattisesti koston ajatus teloitusten johdosta. Myöhemmin teoksessa vedotaan uudelleen Varkauden tapahtumiin punaisten teloittamisen puolustuksena. Varkaudessa punaiset uhkasivat tappa valkoisia panttivankeja mikäli valkoiset kohdistaisivat alueelle sotatoimia. Valkoiset uhkasivat kaikkien Varkauden punaisten teloittamisella, mikäli punaiset toteuttavat uhkauksiaan (Paavolainen 1974, 120).

Elias kertoi kuulumisia kylästä:

- Raatorekiä tuli vastaan yhtä mittaa, pojaat. Sutarit on saaneet oikein perkeleesti selkäänsä. Kolme vankiakin ammuttiin. Yks herran näkönen nosti kätensä ja mökötti jotakin kansainvälistä sopimusta mutta Myllymäki sano että me pidämme voimassa jonkin Varkauden sopimuksen. Yks praakas pahasti. Kai siihen osu huonosti kun se potkikin vielä pitkän aikaa...Minä kattelin kun ne myrskylyhdyn valossa tappovat ne.
- Hyvä on perkeleille. (TPA 2, 280-281.)

Perääntymisvaiheessa punaiset teloittavat välinpitämättömästi vankeja:

Paikalle tuotiin pari säikähtäneen näköistä vankia.

- Perkelettäkö te niitä raahaatte?

Kaksi laukausta, ja tien vieressä kiemurteli kaksi ruumista kunnes armonlaukaukset kajahtivat. (TPA 2, 353)

Mannerheimin punavankien kohtelua koskevat lausunnot tammikuussa olivat jyrkkiä. Sotatoimissa kiinni jääneitä tuli rangaista ankarasti sodan lakien mukaisesti. Kenraalimajuri Gerich sähkötti seuraavaa: "Asettakaa punaisten johtajat ja jääkäri Karlssonin ruumiin ryöstäjät sota-oikeuteen. Toivon että he tulevat ammutuiksi." (Paavolainen 1974, 118-119.) Mannerheimin asettama neuvottelukunta kielsi tappamisen helmikuussa. Kuolemantuomiot tosin säilyivät edelleen, mutta niiden toimittamista lykättiin. Kuitenkin kaikki

sabotoijat, jotka tavattiin työssään saatiin surmata paikan päällä. Määräykset olivat erittäin tulkinnanvaraisia ja mahdollistivat teloitukset antautuviakin koskeviksi. (Paavolainen 1974, 121-123.)

Väinö Linna on kuvannut näitä valkoisten toimia melko vähän. Koska kuvauskohteena on punaisten joukko valkoisten teot tulevat ilmi heidän puheidensa välityksellä. Teoksessa punaisten puolelle tiedetään valkoisten sotavankeihin kohdistamista toimenpiteistä ja pelättiin vangiksi joutumista:

- Mikä sinun on?

Aku vaipui polvilleen syleillen kuusen runkoa niin kuin siitä tukea etsien:

- Jalka ei pidä . . . Älkää jättäkö niille. Ne tappaa kumminkin . . . (TPA 2, 352.)

- Missä teitin päällikkönne on?

- Komppanian päällikkö kaatu jo ehtoolla ja plutoonan päällikkö ampus itensä kun haavottu.

6.4 Vankileirien terrori ja surkeat olot

Väinö Linna on kuvannut toisen osan lopussa Akselin ja muiden pentinkulmalaisten kokemuksia Hennalan vankileirillä. Hennalan sotavankileiri sijaitsi Lahdessa, ja siellä oli enimmillään punavankeja 22.5.1918 noin 10900 henkeä (Paavolainen 1974, 177). Niin historiankirjoituksessa kuin Väinö Linnan teoksessa vangeilla oli leirillä kaksi vihollista: kiväärin luoti ja nälkä. Aluksi suurempi uhka oli kuolema teloituskomppanian edessä.

Teoksessa Akseli herää Fellmannin kentältä, josta vangitut punaiset siirrettiin Hennalan vankileiriin. Kentälle tuodut vangit joutuivat viettämään taivasalla useita päiviä laukaussarjojen kajahdellessa (Paavolainen, 1971, 45). Teoksessa Fellmannin kentällä vietetty aika on viisi päivää (TPA 2, 441). Ennen vankileiriin siirtoa teoksessa suoritetaan puhdistuksia vankien joukossa:

Joskus illalla hän heräsi.

- Missä ammutaan?
- Hiljaa . . . täältä viedään ihmisiä.
- Mihinkä?
- Tonne mäkeen . . . sieltä se kuuluu.

Akseli nousi istumaan. Tuhansien ihmisten liikehdintä ja hiljainen puhe täytti ilman. Taas kuului yhteislaukauksen jysähdys, ja lähimmät ihmiset vaikenivat. (TPA 2, 439-440.)

Päivä, toinen, kolmas, neljäs ja viides. Janoa ja nälkää, leirissä kierteleviä suojeluskuntalaisia ja hätääntyneitä jäähyväisiä.

- Meidän isä vietiin. (TPA 2, 441.)

Huhtikuun aikana 1918 senaatti käsitteli vankien sodanjälkeiseen kohteluun liittyviä kysymyksiä. Vastuu vankien kohtelusta siirrettiin armeijalle. Kaikki punaisten suorittamat teot oli tutkittava ja syylliset oli tuomittava. Tämä edellytti sotavankileirien perustamista. Tutkimuksia varten aloitettiin laaja todistemateriaalin kerääminen ja punaisten asiapaperien kortistointi. Materiaaliin sisältyi tietoja syytetyn kotipaikkakunnan suojeluskunnalta, kuulustelupöytäkirjoja aiemmista kuulusteluista sekä keskusvirastossa laaditut kortit. (Paavolainen 1974, 168-170.) Teoksessa Akselin saama tuomio perustuu kerättyyn laajaan todistusaineistoon:

Tuomarit olivat melkein välinpitämättömiä hänestä. Heitä kiinnostivat vain pöydällä olevat paperit, joita yksi mies luki toisille ilmoittaen samalla vaativansa niiden perusteella kuolemantuomiota.

- Lopuksi suojeluskunnan esikunnan lausunto syytetystä.

Akseli ponnisti tarkkaavaisuuttaan. Mies luki nopeasti ja sujuvasti virallisen kaavakkeen kysymykset ja suojeluskunnan esikunnan vastaukset. (TPA 2, 474.)

Valtiorikosoikeudet alkoivat toimia tehokkaasti vasta heinäkuun lopulla, mikä oli osasyynä leirien suuriin kuolinlukuihin. Jokaisesta syytetystä täytyi kerätä tietoja ja lausuntoja, mikä tietysti vei aikaa. Samaan aikaan elintarvikkeiden pula oli maassa suuri, joten vaikutukset olivat pikaisesti nähtävissä vankileireillä. (Paavolainen 1974, 170-172.)

Mannerheim oli määrännyt vartijoita vahtimaan vankeja "suurimmalla ankaruudella" ja että "tottelemattomuus vahtia kohtaan ja pienikin karkaamisen yritys rangaistaan kuoleamalla" (Paavolainen 1974, 180). Teoksessa vartijoiden mielivaltaa kuvataan seuraavasti:

Löyhkän saastuttama ilma oli melkein hapeton, sillä ikkunaa ei saanut aukaista. Se oli kerran tehty luvatta, ja muuan vanki oli kumartunut hengittämään. Pari kertaa hän oli ehtinyt vetää henkeä, kun vartiomies ampui hänet ikkunalle. Ruumis pudotettiin alas. (TPA 2, 444.)

Useimmat vangit kyhjöivät pihamaalla uskaltamatta paljon liikahtakaan, sillä järjestyssääntöjä ei tunnettu, ja sitä paitsi vartiomiehet keksivät milloin mitäkin oikkuja. Pienikin rike aiheutti ampumisen, ja "viitosen" takaa jatkuvasti kuuluvat konekiväärisarjat ja yhteislaukaukset pitivät kauhua yllä. (TPA 2, 452.)

Nämä teoksen kohtaukset käyvät hyvin yksin niiden tutkimustulosten kanssa, joita Jaakko Paavolainen on esittänyt sotavankileireiltä. Hennalassa ruoan varastamisesta seurasi usein kuolema. Vankien pakoyritykset antoivat usein aiheen teloituksiin. Usein myös Väinö Linnan kuvauksen mukainen luvaton ikkunasta kurkistaminen aiheutti kuoleman vartijan kivääristä. Hennalan leiri oli erityisesti kovan kohtelun maineessa. Mainetta yritettiin myöhemmin paikata lieventämällä summittaisia teloituksia raipparangaistuksiksi. (Paavolainen 1974, 180-181.)

Nälkä oli toinen kuoleman muodoista. Väinö Linna kuvaa vankien nälkää seuraavasti:

Nälkä nousi vatsanpohjasta ylöspäin polttoina. Se muistutti vatsakipua, ja sitä se monilla olikin. Kerran päivässä saatu sormen kokoinen akanaleipä ja kolme kellastunutta silakkaa muuttuivat monien vatsassa vihreäksi, veren sekoittamaksi limaksi, joka tuli housuihin omia aikojaan sairaan ehtimättä ovinurkassa olevalle tynnyrille. (TPA 2, 444.)

Väinö Linnan kuvaus vankien kokemasta nälästä on ilmeisen realistinen. Jaakko Paavolainen on tutkimuksessaan jättänyt nälkäkuvaukset vähemmälle, koska nälän kokemuksia on kuvattu Väinö Linnan teoksessa kuin muussakin luokkasotakirjallisuudessa niin tyhjentävästi (Paavolainen 1974, 202-203).

Hän oli kokonaan keskittynyt kuoleman odotukseen, ja usein hän toivoi sitä tuskallisen nälän ja janon vuoksi. Vettä sai milloin ja silloinkin niukasti. Kerran päivässä annettiin pahalle haisevaa soppaa, jossa oli pieni lipeäkalan palanen sekä joskus jotakin epämääräisen juurikkaan makua. Kun sitä söi, kirskui santa hampaissa. Muutaman päivän kuluttua saatiin palanen kitkerää akana- ja vikkerileipää, josta tarttui tikkuja ikeniin ja kitalakeen. Särpimenä vaihtelivat kellastuneet silakat ja pala silliä. Ne synnyttivät janon. Se ei ollut sellaista janoa, jota hän oli joskus ennen helteisinä kesäpäivinä tuntenut, vaan se oli tuskaa suussa, nielussa sekä koko kuumeisessa ruumiissa. (TPA 2, 459.)

Suomen huono elintarviketilanne johtui pitkälti Venäjän sekavista oloista vuonna 1917, jotka lopettivat viljan tuonnin Suomeen. Puute ei tullut heti johtuen Suomen varastoista, mutta vaikutukset pitemmällä aikavälillä olivat suuret. (Paavolainen 1971, 169-172.) Huono ravintotilanne johti myöskin pettuleivän valmistamiseen, josta jälkimmäisessä näytteessä "tarttui tikkuja ikeniin ja kitalakeen". Perunaa tarjottiin leireillä vain vähän, koska sitä oli sen tuontimaassa Virossa vähän (Paavolainen 1971, 189). Molemmissa katkelmissa kuvataan kalan osuutta muonasta. Kalaa oli Suomessa runsaasti ja se oli yleinen ruokalaji leireillä. Silli oli jokapäiväistä ruokaa, joka sai syöjän vatsan sekaisin ja polttavan janon suuhun. Kesän kuuma ilma pilaannutti sillin nopeasti. (Paavolainen 1971, 201-203.)

Omaiset toimittivat myös ruokaa vangeille niissä määrin, joissa se oli mahdollista. Toukokuussa omaisten ruoan tuonti kiellettiin, koska sen mukana pelättiin tulevan piilossa esim. aseita. Kesäkuun loppuun kestänyt kiello pahensi nälkiintyneiden vankien tilannetta huomattavasti. (Paavolainen 1971, 225-227.) Teoksessa on mainittu kiellosta seuraavin sanoin:

Pois hätisteleviä vartijoita peläten kierteli piikkilankojen takana vankien tuskaisia omaisia, usein pitkien matkojen takaa tulleina, käsissään suurella vaivalla koottuja nyyttejä. Joku vartija saatiin ehkä lahjotuksi toimittamaan nyyttiä perille-mutta usein tämä meni ja vaihto sillä kellon, lompakon tai saappaat. (TPA 2, 464-465.)

Vankeja kuoli leireillä arvioiden mukaan vähintään 11783. Vankileireillä kuolleiden enimmäismääräksi Jaakko Paavolainen esittää noin 12500 henkeä. (Paavolainen 1971, 242-243.) Kuolinsyiksi on leireillä merkitty kulkutauteja, kuten isorokko, kurkkumätä, lavantauti ja punatauti. Usein käytettiin kuolinsyynä termiä yleinen heikkous. (Paavolainen 1971, 257-259.) Useiden tautien tarttumisen on ollut yleisen heikkouden aiheuttamaa, kuten Väinö Linnakin on kuvannut:

Kun laukausten ratinä "viitosen" takaa oli vaiennut, saapui sen sijaan äänetön ja hiljainen kuolema. Useimmat kulkivat erään kasarmin kautta, jota sanottiin sairaalaksi, ja lääkärit merkitsivät heille kuolemansyiksi ne taudit, jotka iskivät kiinni juuri vähän ennen kuin he olisivat muuten kuolleet. (TPA 2, 465.)

7 KRIITIKKOJEN ARVIOT TRILOGIAN TOISESTA OSASTA

7.1 Väinö Linna Suomen valkoisesta valheesta

Sota-ajan loputtua Suomen kirjallisuudessa elettiin pysähtynyttä epätietoisuuden aikaa. Ei voitu jatkaa siitä mihin jäätiin vuonna 1939, mutta ei oikein tiedetty mihin suuntaan kirjallisuuden tulisi suuntautua. Laitisen mukaan kirjallisuuden sodanjälkeisessä kehityksessä voi erottaa neljä kautta. Ensimmäinen kausi oli 1940-luvun lopun hapuilun aikaa, mutta uusia suuntia etsittiin innokkaasti. Toisena 1950-luku, jolloin uusia tyylejä alkoi löytyä. Proosassa kritisoitiin lähimenneisyyttä sotaromaanien muodossa. Kolmantena vaiheena 1960 - 1970-lukujen kantaa ottava kirjallisuus. Neljäntenä kautena kirjailijat irtautuivat edellisen kauden poliittisuudesta ja korostivat yksilöllisyyttä. (Laitinen 1991, 438-440.)

Trilogian toisen osan aiheena on punakaartien ja valkoisten suojeluskuntien sisällissodaksi kehittyvä konflikti, joka on kuvattu hävinneen osapuolen näkökulmasta. (Stormbom 1992, 183.) Teos täytti ilmestyessään sosiaalisen tilauksen, joka Suomessa oli vuoden 1918 tapahtumien jälkeen syntynyt. Erityisesti sodan punaisen osapuolen motiivien ymmärtäminen odotti käsittelyään. *Dagens Nyheterin* julkaisema Väinö Linnan haastattelu otsikolla "Väinö Linna Suomen valkoisesta valheesta" sai historiantutkijat esittämään

kriittiset mielipiteensä Väinö Linnan esittämästä historiankuvasta. (Manninen 1990, 326-328.) Lehden haastattelussa Väinö Linna sanoi historiantutkimuksen antavan edelleen väärän kuvan kansalaissodan tapahtumista. Motiivinsa *Täällä Pohjantähden alla* teoksen kirjoittamiseen Väinö Linna sai halustaan esittää oma näkemyksensä vuoden 1918 tapahtumista virallisen valkoisen historian tilalle. (Stormbom 1992, 188-189.)

Kriitikot lukivat *Täällä Pohjantähden alla* teosta tietyistä odotuksista käsin, jotka olivat muodostuneet heille vuosien kuluessa erilaisten lukukokemusten myötä edellä kuvatulla tavalla. Teos ei edustanut tyyliään uutta kirjallisuuden lajia, päinvastoin sen kieltä ja kerrontaa moitittiin vanhahtavaksi, mutta se käsitteli arkaluontoista aihetta uudesta näkökulmasta käsin. Aikaisemmin aikakautta käsitelleet romaanit olivat antaneet erilaisen kuvan kansalaissodan tapahtumista, jolloin myös fiktion ja todellisen oppositio tuli kunkin lukijan ja kirjallisuuskriitikon kohdalla uudelleen arvioitavaksi.

Täällä Pohjantähden alla trilogian jokaista osaa odotettiin myös kriitikkojen keskuudessa. Ensimmäinen osa oli herättänyt laajaa kiinnostusta, joten trilogian toista osaa odotettiin kiinnostuneina. Ensimmäisen osan ilmestymisen jälkeen Viljo Rasila piti Väinö Linnan tehtävää vaikeana, koska hänen oli hallittava kuvattava historiallinen aika ja tapahtumat ja samalla saatava henkilöt eläviksi kertomuksessa. (Rasila 17.10.1959.)

Marraskuun 13. päivänä julkaistu *Dagens Nyheterin* haastattelu sai Suomessa paljon huomiota osakseen. Kirjallisuuskriitikkojen pääasiassa syyskuussa 1960 esittämien arvostelujen jälkeen keskustelu romaanin totuudenmukaisuudesta alkoi nyt uudelleen ja entistä voimakkaampana. Sanomalehti *Hufvudstadsbladet* organisoi kiertokyselyn ja julkaisi arvostettujen historiantutkijoiden kannanotot Linnan haastattelusta, jotka julkaistiin lehdessä marraskuun loppupuolella 1960. Keskustelu käytiin Suomen itsenäistymiseen liittyvistä tapahtumista, punaisesta ja valkoisesta terroristista, sodan syttymisen syistä ja Väinö Linnan väitteistä historiankirjoituksen antamasta virheellisestä kuvasta ajan tapahtumista. (Makkonen 1978, 34-35.)

Keskustelua käytiin lehden palstoilla kolmen viikon ajan joulukuun 19. päivään saakka. Huomiota herättänyt keskustelu synnytti kiinnostusta muidenkin historiasta kiinnostuneiden ihmisten keskuudessa. Herännyt keskustelu oli kuitenkin huomattavasti vähäisempää ja rauhallisempaa kuin *Tuntemattoman Sotilaan* ilmestymisen jälkeen oli tapahtunut. Lehtien yleisönosastoissa esitettiin vain harvoja mielipiteitä aiheesta. Kuvatun ajan kaukaisuudesta johtuen lukijoiden kokemukset kuvatusta ajasta olivat vähäisempiä kuin *Tuntemattoman Sotilaan* käsittelemästä ajanjaksosta. (Makkonen 1978, 47-49.)

7.2 Teos historiallisena romaanina

Kriitikkojen arviot teoksen totuudenmukaisuudesta ja historiallisesta arvosta voi jakaa kahteen ryhmään, joista voi havaita kriitikkojen näkemyseroja teoksen suhteen. Ensimmäisen ryhmän luettavat kriitikot keskittyivät arvioimaan totuudenmukaisen kuvauksen merkitystä kaunokirjallisessa teoksessa.

Helsingin Sanomien arvostelussa todetaan teoksen taiteellisen arvioinnin kärsineen historiallisen totuuden pohdinnan rinnalla. Teosta pitäisi lukea omana maailmanaan kaunokirjallisuuden lakien ja totuuksien mukaisesti. (Paavilainen 7.9.1962.)

Viljo Rasila arvioi *Suomalaisessa Suomessa* teosta historiallisena romaanina eikä tieteellisenä tutkimuksena. Siksi siinä voi esiintyä myös virheitä, epätarkkuuksia, mutta tärkeintä on teoksen luoma kokonaisvaikutelma. Historioitsijan on pystyttävä todistamaan esittämänsä väitteet luotettavilla lähteillä, jolloin tutkijan mielikuvitus on kahlitumpi kuin kirjailijan, jolle riittää mahdollisuus, että kuvatut tapahtumat olisivat joskus voineet tapahtua. Rasilan mukaan "taiteen totuuden peruskriteereitä on se, että se tekee sanottavansa eläväksi ja uskottavaksi. Historiallinen romaani voi elävöittää tapahtumat, niin että lukija omakohtaisesti elää ne." Kirjailijalla on rajattomat mahdollisuudet kuvata henkilöiden sisäisiä mielentiloja, siis toisin kuin historiankirjoittajalla. (Rasila 1963, 35-36.)

Rasilan esittämällä huomioilla on vastaavuutensa Heikki Saaren näkemykseen historiallisen romaanin ja historiankirjoituksen suhteesta.

Uuden Suomen kriitikko V. A. Koskenniemi jää lopullisessa arviossaan odottamaan teossarjan viimeistä osaa. Hän kuitenkin pitää historiallisiin yksityiskohtiin uhratun liaksi tilaa, ja että "Linna on omaksunut tuomionkelin osan, josta hän katselee kapinavuotemme tapahtumia ilman omakohtaisia kokemuksia itse ajasta." *Uusi Suomi* esittää tyytymättömyytensä Linnan jääkärikuvausta kohtaan, seikka johon muutkin lehdet mm. *Kotimaa* olivat kiinnittäneet huomiota. Kirjailijan taiteellinen objektiivisuus olisi vaatinut Ilmari Salpakarin edustaman jääkärin rinnalle toisenlaista jääkärikuvausta. (Koskenniemi 11.9.1960.)

Kolmannen osan arvostelussaan Koskenniemi moittii teossarjan kokonaisarvioinnissaan Linnaa subjektiivisesta historiannäkemyksestä viitatessaan Eino Jutikkalan kirjoitukseen torppariluokan osuudesta punakapinaan, jonka "rinnalla Linnan kuva vuodesta 1918 jää lievemmin sanoen hataraksi." Sanomaansa lieventäen Koskenniemi lisää, että "romaanin kirjoittajaa ei tietenkään ole arvosteltava historiankirjoittajana, eivätkä hänen törmäilynsä historiallista totuutta vastaan ole pääasia." (Koskenniemi 7.9.1962.)

Tauno Nurmelan mukaan "Linnan päämääränä on oman elämäkatsomuksen ja historiallisen näkemyksen taiteellisessa muodossa tapahtuva julistus." Linna ei todennäköisesti olisi historiantutkijana pystynyt vaikuttamaan suomalaisiin niin voimakkaasti kuin hän kirjailijana pystyi. (Nurmela 1965, 82-83.)

Ylioppilaslehdessä arvostelun mukaan Linna ei tuonut kansalaissodan ajasta sellaista uutta tietoa, jota historioitsijat eivät aikaisemmin olleet esittäneet. Merkittävintä on vaikuttavuus, jolla Linna tuo vaikeat asiat ihmisten tietoisuuteen. Asioihin tarttumista ei pidetty mitenkään rohkena tekona varsinkin kun palkintona oli suuri kansansuosio isoine painoksineen. (Eskola 16.9.1960.) Yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin Seikko Eskola on samaa mieltä siitä, että Juhani Paasivirta oli jo sanonut kaiken oleellisen ennen Linnaa kirjassaan *Suomi vuonna 1918*, mutta korostaa Linnan ainutlaatuisuutta siinä tavassa, jolla "hän juurrutti oman historiantulkintansa

kansakunnan tietoisuuteen tavalla, mihin kukaan tiedemies ei tieteellisellä esityksellä pysty." (Eskola 1992, 194.)

Kauko Karen mukaan *Täällä Pohjantähden alla* teoksen vahvaa taiteellista voimaa korostaa se, että teos pystyy kantamaan historiallisen dokumentaarisuuden painolastin. Vaikka Linna kuvaa tarkasti tapahtumia Hennalan vankileirillä, pätee hänen kuvauksensa mihin vankileiriin tahansa eli sen historiallisuus on yleisinhimillistä taiteellista lajia. Sillanpää ja Linna eivät yrittäneet olla historioitsijoita, vaan he toimivat kansalaissodan taiteellisina ja inhimillisinä tuomareina. (Kare 1960, 434-435.)

Teosta historiallisena romaanina arvioineet kriitikot painottavat teoksen kaunokirjallista luonnetta ja korostavat kirjailijan taiteellista vapautta. Kirjailijan tärkeimpänä tehtävänä pidetään mahdollisuutta vaikuttaa voimakkaasti lukijaan siten, että hän tuntee omakohtaisesti elävänsä teoksen kuvaamat tapahtumat. Heidän mukaansa romaanille riittää se, että kuvatuilla tapahtumilla on ollut mahdollisuus tapahtua kuvattuna aikana. Kirjailijalle annetaan mahdollisuus jättää joitain historiallisia tosiseikkoja huomioimatta, mikäli teoksen taiteellinen uskottavuus niin vaatii. Romaanikirjailijaa ei saa arvioida samalla tavoin kuin historiankirjoittajaa, mikäli teoksen kuvaus on vallitsevan virallisen historiannäkemyksen vastainen. Yhteistä arvioinneille oli myös melko kriittinen suhtautuminen Linnan historiantulkintaan.

7.3 Uuden totuuden kertoja

Toisessa ryhmässä pidettiin myös kirjailijalle tärkeänä kykyä vaikuttaa ihmisten tunteisiin. Erotuksena ensimmäiseen ryhmään oli kuitenkin se, että Väinö Linna vaikutti ihmisiin esittämällään uudella tulkinnalla historian tapahtumista. Arvioinneissa painotettiin teoksen dokumentaarisia arvoja, ja Linnan esittämälle uudelle historialliselle näkemykselle asetettiin suurempi painoarvo kuin teoksen taiteellisille arvoille.

Vasemmiston sanomalehdet pitivät teosta tärkeänä sodan punaisen osapuolen puolestapuhujana. *Kansan Uutisten* arvostelu alkaa sanoin "Suuri kauan kaivattu teos liittyy tänään kirjallisuuteemme." Luokkasotaa käsitelleet romaanit olivat olleet yhtä virallisen valkoisen historiantulkituksen kanssa.

Kirjoituksessa korostetaan teoksen kohtia, joissa "suoraselkäistä oikeuden taistelija" Akseli Koskelaa rääkätään vankileirillä. Lehdessä arvioidaan, että Linnan oli *Tuntemattoman Sotilaan* jälkeen vaikea kuvata aatteellista luokkasotaa. (Romberg 10.9.1960.)

Suomen Sosiaalidemokraatti kuvaa teosta "laajimmaksi veljessodan kuvaukseksi, mitä kirjallisuutemme tuntee. *Hurskaan Kurjuuden* jälkeen on kaivattu tyyppillistä punakaartilaisista." Teosta pidetään arvokkaana työväenliikkeen asian kannalta. (Laurila 10.9.1960.) Vasemmistolehtien suhtautuminen teokseen oli positiivinen ja ehkä yllättävänkin hillitty.

Aamulehden kriitikko Alex Matson pitää teosta historiallisesti hyvin totuudenmukaisena. Matsonin mukaan Linna luo lapsuuden muistojensa ja vanhempien ihmisten kertomusten perusteella aidomman kuvan ajan tapahtumista kuin silminnäkijä olisi kyennyt välittämään. Matson vastustaa kirjoituksessaan kriitikkoja, jotka pitivät teosta punaisille puolueellisena ja joiden mukaan Linna ei huomioinut punaisten tekemiä julmuuksia tarpeeksi. Linna kertoo punaisten julmuuksista ja lisäksi niiden taustalla vaikuttaneista syistä. Linna oli löytänyt uusia lähestymistapoja aiheeseen ja toi tarpeellista tietoa siitä, mitä punaisten puolella oli tapahtunut. "Linna saavuttaa teoksessaan ajan romaanin hengen mukaisen tavoitellun totuudellisuuden ja onnistuu siinä niin hyvin, etteivät kauheimmatkaan lehtijutut vaikuttaneet lukijoihin yhtä voimakkaasti." (Matson 10.9.1960.)

Iltasanomien arvostelun mukaan kansalaissodan jälkeinen ilmapiiri ei ollut puhdistunut historioitsijoiden tutkimuksilla vielä tarpeeksi, koska ilmaantui sellaisia kirjailijoita kuin Väinö Linna kertomaan omaa näkemystään tapahtuneesta. Linnan poikkeuksellisen vahva eläytymiskyky saa arvostelussa kiitosta. Teos täyttää aukon, joka oli jäänyt valkoisten usein erittäin subjektiivisista kansalaissotakuvauksista. (Niiniluoto 10.9.1960.)

Helsingin Sanomien arvostelussa kiinnitetään huomiota toisen osan kehittymiseen ensimmäiseen verrattuna. "Toisessa osassa Linna on päässyt tavoitteeseensa ja luonut elämänkatsomuksen historiaan projisoituna." Linnan historiankäsitys on kansanvaltainen siten, että vaikeissa tilanteissa niin johtajien kuin rivimiesten heikkous tulee esiin. Linna on sanonut pitävänsä

mielummin lampaiden kuin susien puolta. Linnan maailmankuva tällaisenaan ei heikentänyt teoksen merkittävyyttä historiallisena todistuskappaleena, jollaisena teos on ensimmäistä osaa luotettavampi Juhani Paasivirran teoksen *Suomi vuonna 1918* ilmestymisen myötä. (Tarkka 10.9.1960.)

Turun Sanomissa teos arvostellaan erittäin myönteisesti. Teosta luonnehditaan monumentaaliseksi, rohkeaksi ja ennakkoluulottomaksi. Teoksen suhdetta totuuteen pidetään sen keskeisenä arvona ja kirjailija Linnaa taidokkaana eläytyjänä. Lehti kirjoittaa seuraavasti vuoden 1918 tapahtumien kuvauksesta:

Täytyy ihmetellä, että hän on voinut lähteiden avulla niin syvällisesti kuin on laita ja suurelta osin todentuntuisesti eläytyä niihin ja kuvailla niitä voimakkaalla, vaikuttavalla jopa järkyttävällä tavalla.

Arvostelussa korostetaan vuoden 1918 vaikeiden muistojen käsittelemisen tärkeyttä, koska punaisten puoli oli jäänyt kuvaamatta varhaisemmassa kansalaissotakirjallisuudessa. Arvostelun lopuksi todetaan, että "Linnan teos täydentää tuon kohtalokkaan vuoden kokonaiskuvaa." (A.S 18.9.1960.)

Toisen ryhmän kriitikot keskittyivät teoksen arvioinnissa tiedollisen elementin korostamiseen. Vasemmistolehdistön arvosteluissa teos nähtiin uuden punaisen totuuden esittäjänä valkoisen historiankäsityksen rinnalle. Muillekin sanomalehdille oli ominaista asennoituminen teokseen historiankirjoituksessa vallinneen aukon täyttäjänä ja vuoden 1918 tapahtumien kokonaiskuvan täydentäjänä. Kirjoitettiin mm. historiallisesta todistuskappaleesta, monumentaalaisesta teoksesta ja teoksen merkittävyydestä koko työväenliikkeen kannalta. Kirjoituksista huomaa, että *Täällä Pohjantähden* alla-trilogia ja erityisesti sen toinen osa oli vaikuttanut syvästi myös teoksen arvostelijoihin. Vaikka teoksen esittämää historiankuvausta pidettiin vaikuttavan uskottavana vuoden 1918 kokonaiskuvan täydentäjänä, niin ero *Pohjantähden* ja virallisen historiankirjoituksen välillä säilyi. Ymmärrettiin, että kyseessä oli kaunokirjallinen teos, joka kuitenkin oli tuonut ja avannut kansakunnan käsiteltäväksi vaikeita asioita. Lehtien arvostelujen jälkeinen voimakas

keskustelu Linnan ja historioitsijoiden välillä kuvaa myös sitä voimakkuutta, jolla teos lukijoitaan ravisteli.

Täällä Pohjantähden alla teoksen kriitikot osoittivat kaksijakoisuuden teoksen vastaanotossa. Eräänä selityksenä toisen ryhmän teoksen totuudellisuutta korostaviin arvioihin voisi olla tutkimusten tulokset ns. suomalaisesta lukukoodista eli Suomessa vallitsevasta kaunokirjallisuuden todellisuushakuisesta lukutavasta (Niemi 1991, 131). Sanomalehtien kriitikot olivat varmasti perehtyneitä kaunokirjallisuuden tulkitsemiseen eri näkökulmista käsin, mutta voisi olettaa, että heihinkin Suomessa vallitseva lukemiskulttuuri on jollakin tasolla vaikuttanut.

Suomalaiset kriitikot päätyivät arvioimaan lähinnä teoksen historiallista uskottavuutta. *Täällä Pohjantähden alla* trilogia julkaistiin käännöksenä myös Skandinavian maissa, Ranskassa, Turkissa sekä useissa silloisissa sosialistisissa maissa. Sosialistisissa maissa *Pohjantähti* antoi tietoa Suomen yhteiskunnasta ja historiasta. Luonnollisesti luokkaristiriidat, niiden kehittyminen ja ihmisten suhtautuminen niihin saivat huomiota sosialistisissa maissa. (Varpio 1979, 195, 210.) Ranskassa arvostelijat keskittyivät lähinnä teoksen kuvaustavan vanhanaikaisuuteen, Linnan eläviin henkilöhahmoihin ja talonpoikaisen elämäntavan kuvaukseen. Pitkän kirjallisen perinteen omaavassa Ranskassa Linna rinnastettiin venäläiseen romaaniin ja ranskalaiseen naturalismiin eli *Täällä Pohjantähden alla* suhteutettiin ja arvioitiin muuhun kirjallisuuteen nähden. (Varpio 1979, 162.)

8 OPPILAAT HISTORiatekstiEN LUKIJOINA

8.1 Tutkimuksen kulku ja monivalintakysymykset

Tein tutkimukseeni sisältyvän lukututkimuksen Vaajakosken kirkonkylän ala-asteen kuudennen luokan oppilaille. Tutkimukseen osallistuneita oppilaita oli 20: kymmenen tyttöä ja kymmenen poikaa. Olin ollut aikaisemmin luokalla kaksi viikkoa sijaisena, joten tunsin oppilaat entuudestaan. Oppilaat olivat tutkimuksesta innoissaan ja vastasivat ilman vastaväitteitä, vaikka luettavaa tekstiä oli melko paljon kuudesluokkalaiselle. Kävimme kysymykset läpi ennen vastaamista, ja hyvä olikin, sillä moni termi oli oppilaille vaikea ymmärtää. Suurin kysymysten tulva koski termiä sodanvastainen. Myös termit kaunokirjallisuus ja asiateksti vaativat tarkempaa selitystä, jonka myös oppilaille annoin ennen lomakkeiden täyttämistä. Kysymysten selittämiseen oli hyvin aikaa, koska olin samalla sijaisena ja olin saanut valtuudet tutkimuksen suorittamiseen.

Luettavia tekstejä oli kaksi: katkelma Väinö Linnan teoksesta *Täällä Pohjantähden alla 2* (teksti A) sekä Jaakko Paavolaisen tutkimuksesta *Suomen kansallinen murhenäytelmä* (teksti B). Molemmista teksteistä kysyttiin samat kysymykset. Väittämien vastausvalinnat olivat täysin samaa mieltä, samaa mieltä, en osaa sanoa, eri mieltä ja täysin eri mieltä. Valitsin vaihtoehdon (en osaa sanoa) siksi, etteivät oppilaat kokisi vastaamisen pakkoa ja valintojen tekemistä puolesta ja vastaan ahdistavana. En osaa sanoa vastauksia tuli melko vähän. Vastaajien määrä oli melko pieni (20), joten en käsittele aineistoa tilastollisesti tarkasti, vaan yritän löytää joitain yleisiä suuntaviivoja tekstien tulkinnasta oppilaiden vastausten perusteella.

Esitin oppilaille seuraavat 13 väittämää kummastakin tutkittavasta tekstistä.

1. Teksti on mielestäni kiinnostava
2. Teksti on helppo ymmärtää
3. Teksti on kaunokirjallisuutta

4. Teksti on asiateksti
5. Teksti on raaka
6. Teksti on hauska
7. Teksti on tylsä
8. Tekstin tapahtumat ovat keksittyjä
9. Tekstin tapahtumat ovat tosia
10. Teksti on opettavainen
11. Teksti on sodanvastainen
12. Teksti kuvaa nykyaikaa
13. Teksti sisältää paljon tietoa

8.2 Täällä Pohjantähden alla tekstikatkelma

Teksti A sisältää seuraavan katkelman Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla*-trilogian toisesta osasta. Katkelma on kuvaus Hennalan vankileiriltä, jonne kapinaan osallistuneet pentinkulmalaiset olivat joutuneet.

Akseli laskeutui pitkäkseen, ja Elias lupasi hankkia hänelle jostakin palan leipää.

- Keitetään se veten seassa puuroksi niin se on mahalle parempi.

Akseli ei ajatellut leipää. Hän nosti käsivarren silmilleen, ja siitä pojat herättivät hänet syömään. He saivat tuljuttaa häntä kauan valveille huomatakseen, ettei hän ollut nukkunutkaan.

Kesä eteni. Aamuisin vangit pääsivät ulos. Ensin he totuttelivat kasarmin seinustalla seisomaan, katsoivat sitten makuupaikan varjon puolelta, ja lähtivät horjumaan sitä kohti kasvoilla ponnistuksen keskittynyt ilme. Oli tullut tavaksi laskea joka liike,

sillä luurangonohuen käsivarren nosto vaati yhtä suuria ponnistuksia kuin ennen kovin työnteke.

Kasarmien pihoilla kulki horjuvia nääntyneitä miehiä silmät syvälle painuneina, likainen nahka luiden ylle kurtistuneena. Enimmät makasivat, mutta kaikki jotka kykenivät liikkumaan olivat loputtomassa puuhassa. Kasarmien ympäristössä savusi maakuopissa palavia tulia, joiden yllä roikkui mitä erilaisempia keittovälineitä: peltisiä patruunalaatikoita, jostakin löydettyjä rytistyneitä kattiloita tai kattopellistä väänneltyjä astioita. Ja tuon jatkuvan liikehtimisen, horjumisen, pyytelyn, varastamisen, vaihtamisen, nyhtämisen ja ostamisen tarkoituksena oli saada edes jotakin noihin tulella roikkuviin kattiloihin.

He nyhtivät irti maassa kasvavan vihreän ruohon ja alueella kasvavat harvat männyt he kuorivat paljaiksi. Tuolla meni yksi löytämänsä sillipyrstö kädessä, toinen oli kaivanut perunankuoria keittiökasarmin roskien seasta. Joku oli vaihtanut vartijalta säästyneellä kellolla leivän. Aamusta iltaan saakka tuhrasivat tuhannet nääntyneet puuhaajat, ja kun kattilaporukka kerääntyi sitten keittonsa ympärille, se oli enimmäkseen vettä, jonka seassa ui päivän saalis. Ehkä siinä oli muutamia ruohoja tai nälkään kuolleen toverin syömättä jäänyt akanapala muserrettuna.

Pois hätisteleviä vartijoita peläten kierteli piikkilankojen takana vankien tuskaisia omaisia, usein pitkien matkojen takaa tulleina, käsissään suurella vaivalla koottuja nyyttejä. Joku vartija saatiin ehkä lahjotuksi toimittamaan nyyttiä perille - mutta usein tämä meni ja vaihtoi sillä kellon, lompakon tai saappaat.

Kun vangit katselivat itseään ja toisiaan ja kuuluivat sellaisista tapauksista, vääristyivät heidän kasvonsa kurjaan nauruun:

- Ei luulis perkele että tämmösistäkin vielä voi tienata.

Elleivät he tuhrustaneet tuossa toivottomassa ruokapuuhassaan, he istuivat auringossa liasta kovettuneet paitansa käsissä ja tappoivat täitä. Työ oli kuitenkin yhtä toivotonta kuin ruoanlaittokin.

Kun laukausten rätinä "viitosen" takaa oli vaiennut, saapui sen sijaan äänetön ja hiljainen kuolema. Useimmat kulkivat erään kasarmin kautta, jota sanottiin sairaalaksi, ja lääkärit merkitsivät heille kuolemansyiksi ne taudit, jotka iskivät kiinni juuri vähän ennen kuin he olisivat muuten kuolleet. Mutta monet eivät menneet sairaalaan. Joku kuihtunut mies ei enää voinut syödä haisevaa lientä ja hän alkoi päivisin vetäytyä yksinäisiin paikkoihin: piikkilangan viereen, roskapöntön taakse tai johonkin nurkkaukseen. Enimmäkseen riitti vain hatun verhoksi maailmaa vastaan. Sen takana käytiin sitten viimeinen hiljainen kamppailu.

Illalla kulki hautaajaporukka hevosineen ja keräsi kuolleet kärryille. Sen päällikkönä oli vanha ukko, tyly ja raaka äijä, jonka

nimen vain harvat vangit tiesivät, sillä häntä sanottiin "Kalmistoksi".

Ja vainajat matkustivat "Kalmiston" rattailla.

Akseli, Lauri, Elias ja Valenti olivat yhdessä keittoporukassa. Valenti heikkeni nopeasti, ja ennen pitkää heidän täytyi raahata hänet kasarmista ulos. Sitten heidän oli pakko syöttää häntä, sillä Valenti itse kieltäytyi nauttimasta mitään. Lauri ja Akseli kannattivat hänen päättään, ja Elias pisteli lientä hänen suuhunsa. Käskeväällä, vihaisella äänellä Akseli ärähti joka kerta:

- Niele.

Ja äänen säilyttämä Valenti totteli. He raahasivat hänet kasarmin varjoon, ja varjon siirtyessä vaihtoivat hekin paikkaa. Sitten he makasivat, hattu tai käsivarsi silmillä. (TPA 2, 464-465.)

8.3 Oppilaiden vastaukset

Teksti A oli oppilaiden mielestä kiinnostava. 15 oppilasta oli ensimmäisen väitteen (teksti on mielestäni kiinnostava) kanssa samaa mieltä tai täysin samaa mieltä. Jakauma poikien ja tyttöjen kiinnostuksen välillä oli selvä: pojista kaikki (10) ja tytöistä puolet (5) pitivät tekstiä kiinnostavana. Tekstiä pidettiin helposti ymmärrettävänä (kysymys kaksi). Poikien ja tyttöjen välillä ei ollut eroja ja kaikkiaan 15 oppilasta piti tekstiä helposti ymmärrettävänä.

Kysymykset kolme ja neljä koskivat tekstilajeja. Selitin tunnin alussa, mitä termit kaunokirjallisuus ja asiateksti tarkoittavat. Kysymysten tarkoituksena oli selvittää oppilaiden kykyä tunnistaa tyyllilajit samaa aihetta käsittelevistä tekstinäytteistä. Pojista seitsemän piti tekstiä kaunokirjallisuutena, tytöistä vain kolme oli täysin tai samaa mieltä väitteen kanssa. Kaikki tytöt kuitenkin vastustivat asiatekstiväittämää, joten voi olla mahdollista, että tytöille kaunokirjallisuuden käsite on epäselvempi kuin pojille.

Kysymysten viisi ja kuusi tarkoituksena oli selvittää sitä, millaisena oppilaat tekstin kokivat. Tekstinäytteet sisältävät kuvauksia, jotka saattavat tuntua oppilaista kauheilta, varsinkin jos he ymmärtävät, että tällaista on Suomessa todella tapahtunut. Yli puolet kaikista luokan oppilaista eli 13 oppilasta piti tekstiä raakana. Yksi oppilas ei vastannut kysymykseen lainkaan. Kaikkiaan kuusi poikaa ei pitänyt tekstiä raakana, vaan he vastasivat molempiin kysymyksiin kantansa mukaan eli teksti oli heidän mielestään hauska.

Vastaavasti kaikki tytöt pitivät teosta raakana ja olivat täysin eri mieltä väitteen (teksti on hauska) kanssa.

Poikien vastauksiin saattaa olla esim. seuraavia syitä: Useimmat pojista pitivät tekstikatkelmua kaunokirjallisuutena, joten voi olla, että tekstin ymmärtäminen kuviteltuja tapahtumia sisältäväksi romaaniksi vaikuttaa poikien vastauksiin. Mikäli he pitävät tekstissä kuvattuja tapahtumia täysin keksittyinä, ei tekstissä kuvattuja raakoja tapahtumia tulkita niin vakavasti. Toinen syy saattaa olla siinä, että vilkkaiden 12-vuotiaiden poikien mielestä jännittävät asiat ovat myös jolloin tavalla hauskoja. Poikien syksyisten iltojen taskulamppuleikit ovat jännittäviä ja toisaalta hauskoja. Kuudennen luokan poikien ja tyttöjen erot ovat usein muutenkin suuret: usein tyttöjä vilkkaammat pojat eroavat kypsyytensä asteessa ikäryhmän tytöistä.

Puolet oppilaista oli joko täysin samaa mieltä tai samaa mieltä seitsemännen kysymyksen (teksti on tylsä) kanssa. Tytöt ja pojat olivat tasaisesti jakautuneet näissä vastauksissa. Puolet pojista oli kuitenkin täysin eri mieltä väitteen kanssa eli *Pohjantähden* Hennalan vankileirin kuvaus vaikutti kiintoisalta toisten oppilaiden mielestä. Tekstiä tylsänä pitäneiden mielipiteisiin vaikuttaa varmasti se, että kuudennen luokan oppilaiden lukutottumukset poikkeavat tekstikatkelman tekstistä. Luultavasti myös nuorten kiinnostus suuntautuu heitä lähempänä nuoria oleviin kirjoihin. On myös huomioitava vastanneiden nuori ikä. Huomiota herättää myös se, että väittämää vastustaneet pojat olivat likipitään samoja, jotka pitivät tekstikatkelmua hauskana.

Kahdeksannen (tekstin tapahtumat ovat keksittyjä) ja yhdeksännen kysymyksen (tekstin tapahtumat ovat tosia) vastauksissa oli suurta hajontaa. Kahdeksan oppilasta oli täysin samaa mieltä tai samaa mieltä kahdeksannesta väittämästä. Heistä viisi oli tyttöjä ja kolme poikaa. Kaksi poikaa vastasi kohtaan en osaa sanoa eli loput 10 olivat väittämää vastaan eivätkä pitäneet tapahtumia keksittyinä. Yhdeksännen kysymyksen kohdalla oli enemmän samansuuntaisia vastauksia. Kaikkiaan 14 oppilasta piti tapahtumia tosina viiden oppilaan vastustaessa ja yhden vastatessa en osaa sanoa. Linnan kuvaus on tuntunut oppilaista varsin todentuntuksena, mikä näkyy hajontana kahdeksannen kysymyksen vastauksissa. Vaikka oppilas huomaakin

tekstinäytteen olevan romaanista, on todentuntuisesti kuvattuja kohtauksia ehkä vaikea mieltää keksityiksi. Väinö Linna on pohtinut samaa asiaa seuraavasti:

Vaikka kirjan henkilöt ja tapahtumat ovatkin kuvitteellisia ja vain joidenkin aineksien osalta urjalaisperäisiä, niin kaikki mikä kirjassa on olisi todella voinut tapahtua Urjalassa, viimeistä yksityiskohtaa myöten. Kirjan ihmiset ja tapahtumat olisivat sellaisenaan sopineet tuonaikaisen urjalalaisen ympäristöön, ja olisivat luullakseni vieläpä edustava otos tuon ympäristön todellisesta olemuksesta. Vaikka jokainen yksityiskohta olisi kuviteltu, on kokonaiskuva tosi, niin pitkälle kuin se nyt yleensä voi kirjan puitteissa totuutta sisältää. (Linna 1978, 17.)

Tutkimuksen tekstikatselmassa kuvataan Hennalan vankileiriä Lahdessa, mutta Linnan esittämä ajatus kokonaiskuvan totuudellisuudesta sopii myös vankileirien kuvaukseen. Kun luettava on tarpeeksi todenmukainen, uskoo lukija sen kertovan todellisista tapahtumista.

Oppilaat olivat kymmenennen kysymyksen (tekstin on opettavainen) väittämää vastaan. 12 oppilasta oli täysin eri mieltä tai eri mieltä väittämän kanssa. Kaksi ei osannut sanoa ja loput kuusi oppilasta olivat samaa mieltä väittämän kanssa. Oppilaat luultavasti kokivat, että tällaiseen tekstiin ei liity mitään opetusta. Ennen kyselyyn vastaamista kävimme kysymykset läpi, jolloin oppilaiden vastauksista kävi ilmi, että sadut ja lasten kertomuksen ovat opettavaisia ja sisältävät esim. opetuksen: paha saa aina palkkansa.

Väittämässä 11 oleva termi sodanvastainen oli oppilaille vieras, joten myös se selvitettiin ennen vastaamista. Puolet tytöistä ja pojista olivat samaa mieltä väittämän (teksti on sodanvastainen) kanssa, eli he kokivat, että sodasta voi kirjoittaa ilman, että hyväksytään tai halutaan sotia. Kaksi oppilasta vastasi ei osaa sanoa ja kahdeksan oli puolestaan vastakkaista mieltä väittämän kanssa. Jako puolesta ja vastaan oli melko tasainen.

Väittämä 12 (teksti kuvaa nykyaikaa) oli oppilaille helppo. Heille ei tuottanut vaikeuksia tekstissä kuvattavan ajankohdan paikallistaminen. Kaikkiaan 16 oppilasta oli väittämää vastaan, eli teksti ei heidän mielestään kuvannut

nykyaikaa. Tekstikatkelmassa ei mainita vuosilukuja, mutta kuvaus sotavangeista vankileirillä ei sisälly oppilaiden kuvaan nykypäivän Suomesta.

Viimeinen väittämä (teksti sisältää paljon tietoa) sai oppilailta jyrkän vastustuksen. Tytöistä yhdeksän oli eri mieltä tai täysin eri mieltä väittämän kanssa ja vain yksi oli samaa mieltä. Pojista puolestaan seitsemän vastusti, yksi oli samaa mieltä ja kaksi oli vastannut ei osaa sanoa. Oppilaista on vaikea mieltää kaunokirjallista tekstiä tietoa sisältäväksi tekstiksi. Tavallisestihan tietoa saadaan eri aineiden oppikirjoista. Hannu Syväojan mukaan lukija vastaanottaa tietoa kaunokirjallisuuden reseptiossa. Tekstin aiheuttamaa vaikutusta lukijassa voi pitää oppimisena. (Syväoja 1991, 192.)

8.4 Suomen kansallinen murhenäytelmä

Jaakko Paavolainen on tutkinut vuoden 1918 tapahtumia: sodan aikana tapahtunutta punaista ja valkoista terroria sekä sodan jälkeen vankileireillä tapahtuneita julmuuksia. Tutkin oppilaiden reseptiota Paavolaisen teoksesta *Suomen kansallinen murhenäytelmä* otetusta katkelmasta, joka kuvaa vankileirien huonoja oloja.

Niinpä Viljo Sohkasen (Suomenlinna) mukaan vangit toukokuussa saivat päivällä puoli pakillista keittoa, ts. "sameata vettä", jossa ui jokin kaalin riekale ja hiukan rasvaa. Illalla oli "tulitikkulaatikon kokoinen" leipäpala ja ruskea, härski silli, joka syötiin kaikkineen. Vähän myöhemmin leipäpalakin jäi pois. Pian vangit söivät jokaisen pihan kivien välissä kasvavan kasvinkin juurineen. Jotkut löysivät onkimatoja. Sitten ruoka vaihtui "kauravelliksi". Se oli veteen keitettyä kuorineen jauhettua mustaa kauraa, "pelkkiä kuoria". "Niitä ei voi syödä, eivät nekään, joilla on hyvät hampaat." Sitten ruoka välillä "parantui". Illalla tuli sillin lisäksi "toisinaan" kananmunan kokoinen "murikka" pellavasiemenleipää. Keittoon ilmestyi soppajuuria.

Tampereelta kerrotaan, ettei leipää tai muutakaan "todellista ruokaa" nähty "kuukausimääriin", vaan kaikki oli "kelvotonta", "kurjaa hapankaalista ja perunanvarsista keitettyä sakkaa, jossa särpimenä oli vanhaa livekalaa tai ilkeänmakuista rasvaa". Jo aikaisin keväällä leirin syrjässä ollut mätänevä hevossaaska syötiin ahnaasti sellaisenaan. Kesäkuumalla syöksyi kymmeniä vankeja paikalle, kun joukko sillinhäntiä kaadettiin likaveden mukana likakaivoon. Eräs vanki Hämeenlinnasta muistelee saaneensa kotoa

paketissa kilon makkaraa. Sen syötyään hän kohta oksensi sen suurina paloina, jolloin toiset heti olivat suuhunsa panemassa.

Lahdessa annettiin kerran päivässä vetistä soppaa, jossa oli kalliokalaa ruotoineen, nahkoineen, puhdistamatta ja liottelematta ja "merkkejä akanaisista jauhoista". Myöhemmin ilmestyi "tähän sotkuun juureksia, nekin pesemättä ja puhdistamatta". Leipä-annos 1/12 leivästä - oli "niin piikkistä, että se repi suoliston haavoille". Kun vielä saatiin suolainen silli, "niin siinä on kaikki herkut".

Tilanteen tavaton kurjistuminen alkoi selvästi jo toukokuussa, joskin vangeissa tallella olevat elinvoimat estivät vielä kuolleisuuden pääsemästä vauhtiin. Niinpä Kokkolan pormestari Paul Cronström jo 22.5 kirjoittaa: "- - vankilassa täällä asuntoni lähellä on jo nyt kolmisenkymmentä vankia, jotka heikon ravinnon takia eivät enää voi liikkua - - Monet pystyvät kuumehoureissa huutamaan vain enemmän ruokaa." Carl Tigerstedt totesi 21.5. Suomenlinnan olosuhteista, ettei ravinnon kaloriarvo koskaan noussut yli 1400 - 1500:n. Useinmiten vangit olivat saaneet 800 - 1000 kaloria päivässä ja "tiettyinä päivinä" eivät saaneet sitäkään.

Kesäkuussa tilanne huononi nopeasti kaikkialla. Pahimpia oli Viipurin vankileiri, jonka olosuhteet saivat Viipurin komendantinviraston johtohenkilöt reagoimaan. Heidän sotaministeriölle 25.5. lähettämänsä kirjelmä on ainoita tämänluotoisia mielenilmauksia. Sen tässä yhteydessä merkittävät kohdat kuuluvat:

- - että vankileiristä kuluvan kuun 12 - 22 päivän välisenä aikana on ollut pakko päästää pois yli 700 vankia, joista 202 vankileirin lääkärin lausunnon mukaan ovat olleet niin heikkoja, että kuolema muussa tapauksessa mitä suurimmalla todennäköisyydellä ja aivan lähimmässä tulevaisuudessa olisi heidät tavannut. Useat vangeista - - on täytynyt siirtää - - sairaalaan hoidettaviksi. - - Markovillan sotilassairaalan lääkärit (ovat) laskeneet - -että mainittuun sairaalaan tuotu ruoka, joka kahden tai kolmen viimeisen viikon aikana on tuotu vankileirin jakelupaikasta - - on sisältänyt ensimmäisen neljän viikon ajalla korkeintaan 550 kaloria ja sen jälkeen korkeintaan 800 kaloria vankia ja päivää kohden. Edellämainitut lääkärit ovat samoin julkilausuneet pelkonsa, että se aika, jonka sotavankien on voitu olettaa kestävän heikkoakin ravintoa, on lopussa ja että ellei pikainen apu ole lähellä, joukkokuolemiset sotavankien keskuudessa ovat tästä lähin odotettavissa - -

Allekirjoittajat vetoavat lopussa "maan arvoon" ja asian "mitä laajimpaan sosiaaliseen kantavuuteen" ja ehdottavat paitsi tietysti ravinnon toimittamista, myös alustavissa tutkimuksissa vapautettaviksi ehdotettujen vapauttamista he toistaiseksi.

Tammisaaressa, jossa kuolleisuus oli suurin, on muuan vanki pitänyt luetteloa ruokinnasta ajalta 2 - 26.7. Päivällisen muodosti

aina "keitto": 14 kertaa turskakeittoa (siis kalliokalaa), 8 kertaa juurikaskeittoa ja 3 kertaa lihakeittoa. päivällisen kaloriarvoa oli mahdotonta laskea. Aamiaiset vaihtelivat enemmän: 8 kertaa puoli silliä ja 75 g leipää, 6 kertaa puoli silliä ja 35 g leipää, 2 kertaa puoli silliä ja 100 g leipää, 2 kertaa puoli silliä ja "risuvellijauhoa". (Paavolainen 1974, 205-206.)

8.5 Paavolaisen historiankirjoituksen reseptio

Teksti B oli yhtä kiinnostava oppilaiden mielestä kuin teksti A. Erityisesti pojat pitivät tekstiä kiinnostavana. Yhdeksän poikaa ja viisi tyttöä olivat samaa mieltä tai täysin samaa mieltä väitteen kanssa. 17 oppilasta piti tekstiä helposti ymmärrettävänä.

Tytöille oli selvää, että kyseessä ei ole kaunokirjallinen teksti. Pojista viisi täytti kohdan en osaa sanoa ja neljä oli heistä oli samaa mieltä väitteen (teksti on kaunokirjallinen) kanssa. Tyttöjen ja poikien tulkinnassa oli siis suuria eroja. Tekstiä piti asiatekstinä 15 oppilasta, joista 10 oli tyttöjä.

Enemmistö oppilaista (15) piti tekstiä raakana. Yleensä on totuttu siihen, että vain fiktiiviset kuvaukset ovat raakoja, jolloin väkivaltaa ja julmuutta on käytetty tekstin tehokeinona. Historiankirjoituksessa esitettävä vuoden 1918 tapahtumien kuvaus voi tuntua myös julmalta, varsinkin kun lukija ymmärtää tekstin kertovan todella tapahtuneista asioista. Hauskana tekstiä piti vain kolme poikaa, muut oppilaat vastustivat jyrkästi. Ainoastaan viisi oppilasta piti katkelmaa tylsänä. Mielestäni tämä osoittaa hyvin sen, että mielenkiintoisesta aiheesta hyvin tehty tutkimus on kiinnostavaa luettavaa. Varmasti tärkeää on myös se, että tekstissä kerrotaan lukijoiden omassa maassa tapahtuneista asioista.

Tytöt olivat vakuuttuneita siitä, että tekstissä kuvatut tapahtumat eivät olleet keksittyjä (väite kahdeksan). Tytöt pitivät tekstin tapahtumia selvästi tosina, kun taas pojilla oli enemmän epävarmuutta. Tytöistä yhdeksän oli samaa mieltä väitteen kanssa, pojista viisi. Tyttöjen vastauksista näkyi yhtenäisyys ja varmuus väittämien kahdeksan ja yhdeksän kohdalla. Kirjallisuuden lajin tunnistaminen historiankirjoitukseksi helpottaa oppilaiden tulkintaa keksityn

ja toden välillä. Puolet oppilaista piti tekstiä opettavaisena, joten suurta yksimielisyyttä ei väitteen tulkinnassa ollut.

Väittämästä (teksti on sodanvastainen) 13 oppilasta oli samaa mieltä tai täysin samaa mieltä ja loput seitsemän olivat vastanneet en osaa sanoa. Tekstissä kuvattu ihmisten kärsimys on niin havainnollista, että lukijat eivät tulkitse tekstiä millään tavalla sotaa ihannoivaksi. Sodan seuraukset on vain kuvattu realistisesti kaikessa kurjuudessaan.

Täysin selvää oli, että teksti ei kuvaa nykyaikaa. 18 oppilasta oli väittämän kanssa eri mieltä tai täysin eri mieltä. Tekstissä mainitaan ainostaan päivämäärät, mutta oppilailla on jo kokemusta ja tietoa historiankirjoituksen muodosta. Paavolaisen näytteessä kerronnan aikamuotona on imperfekti, mikä on yleisin historiankirjoituksen aikamuoto. Imperfektin käyttö tuo tekstiin menneen ajan kuvauksen tunnun. Tosin preesensiäkin on käytetty paljon, mikä tuo tapahtumat vielä lähemmäksi lukijaa.

15 oppilasta oli samaa mieltä siitä, että teksti sisältää paljon tietoa. Tekstin tunnistaminen kaunokirjallisuudesta poikkeavaksi vaikuttaa oppilaiden tulkintaan tekstin sisältämästä tiedon määrästä. Paavolaisen teoksesta otettu tekstinäyte sisältää samanlaisia sisältöjä kuin koulun historian oppikirjat, joten näyte on helppo tulkita tietoa sisältäväksi. Koska historiaa opetetaan koulussa, sisältää historian tapahtumista kertova teksti tietoa.

8.6 Tekstien reseption vertailu

Oppilaat pitivät molempia tekstejä yhtä kiinnostavina. Teksteissä kuvattiin samoja Suomen historian tapahtumia. Tekstilajien muutos ei vaikuttanut oppilaiden kiinnostuksen määrään, mikä viittaa siihen, että itse tapahtuma oli kiinnostava, ei jompikumpi esitystapa. On kuitenkin syytä huomata, että molemmat tekstinäytteet kuvaavat sotavankileirien tapahtumia havainnollisesti ja mielenkiintoisesti. Tekstit saavat lukijat miettimään, kuinka kauheita asioita Suomessa on tapahtunut, ja he ajattelevat tapahtumia omalle kohdalleen sattuviksi. Mikäli Paavolaisen esitys olisi sisältänyt vain prosenttilukuja ja taulukoita, olisi tekstin kiinnostavuuskin ollut luultavasti

vähäisempää. Tekstin ymmärtämisessä ei ollut eroa: molempia pidettiin helppoina ymmärtää.

Ero tekstilajin välillä oli myös selvä oppilaille. Varsinkin tytöt erottivat kaunokirjallisuuden ja ns. asiatekstin toisistaan. Suuria eroja ei löytynyt tekstien raakuuden, hauskuuden tai tylsyyden välillä. Tuloksiin vaikuttaa luultavasti tekstin kiinnostava sisältö. Oppilaille ei ollut merkitystä sillä, mitä tekstilajia katkelmat olivat.

Historiaa käsittelevien tekstien perusominaisuus on totuudenmukaisen kuvan esittäminen kuvatussa historiallisesta tapahtumasta, vaikka historiallisessa romaanissa itse henkilöt olisivatkin keksittyjä. Luettuja tekstejä pidettiin enemmän todellisista kuin keksityistä tapahtumista kertovina teksteinä. Historiallisen romaanin tyypilliset lajipiirteet välittyvät Linnan *Pohjantähdestä* nuorille lukijoille, joten totuudenmukainen historiallinen romaani ymmärretään todenmukaiseksi kuvaukseksi.

Paavolaisen historiatekstiä pidettiin enemmän sodanvastaisena kuin Väinö Linnan katkelmaa. Paavolaisen tekstistä välittyy enemmän sen tutkimuksellinen historiankirjoituksen luonne. Oppilaat olivat selvästi sen kannalla, että tekstit eivät kuvaa nykyhetkeä. Oppilaiden mielestä Paavolaisen teksti oli selvästi tietoa sisältävä teksti. Kaunokirjallisuus ja tiedon saanti eivät kulkeneet käsi kädessä oppilaiden vastausten perusteella.

Kaiken kaikkiaan oppilaat vastasivat monivalintakysymyksiin tavalla, joka ei tuonut ilmi suuria eroja tekstien tulkinnan välillä. Oppilaat tunnistivat tekstilajit, mikä varmasti vaikutti vastauksiin. Tärkeää on se, että tekstien sisällöt ovat oppilaista kiinnostavia. Jos näin on, voi kuvatus historiallisen tapahtuman välittää oppilaille yhtä hyvin kaunokirjallisessa kuin oppikirjatekstin muodossa.

Oppilaiden antamien vastausten perusteella voi tulla siihen tulokseen, että kaunokirjallisuuden käyttö historian opetuksen tukena käy hyvin. Kaunokirjallisuus antaa tapahtumista toisen näkökulman, tulkinnan, vaikka kerrottavat tosiasiat pysyvät samoina. Arolan mukaan kulttuurituotteet (elokuva, kaunokirjallisuus, draama yms.) tulkitsevat historian tapahtumia

kukin omalla tavallaan. Viihde, kaunokirjallisuus, juhlapuheet, tiede kertovat jatkosodan syttymisestä eri tavalla, vaikka käytettävissä olevat tosiasiat ovat samat. (Arola 1992, 169.)

Historiallisia aiheita käsittelevä kaunokirjallisuus on eräs historian opetuksessa käytetyistä apuvälineistä. Kaunokirjallisuuden tehtävänä on kertoa tyylikaudestaan. Se myös samaistaa lukijansa kertomaansa maailmaan. Lukija eläytyy lukemaansa joskus niin voimakkaasti, että esimerkiksi luettu Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* on syrjäyttänyt historiallisen totuuden. Historioitsijoiden piirissä on joskus paheksuttu sitä, että ihmiset luottavat enemmän kirjailijan kuin historiantutkijan välittämään historiankuvaan. (Arola 1992, 169-172.)

8.7 Avoimet kysymykset Pohjantähdestä

Kyselylomakkeessa oli myös kaksi avointa kysymystä oppilaiden täytettäväksi. Molemmista tekstinäytteistä kysyttiin samat kysymykset.

1. Mitä sinulle jäi tekstistä erityisesti mieleen?

2. Millaisia tunnelmia ja ajatuksia teksti sinussa herätti?

Oppilaiden vastauksia *Täällä Pohjantähden alla* katkelmasta (teksti A).

8.7.1 Tyttöjen vastaukset

Mitä sinulle jäi tekstistä erityisesti mieleen?

1) Tytöt:

Laihat ja kuolleet miehet

Kalmisto ja leivänkannikkapuuro

Ihmiset, jotka vetäytyivät roskisten tai nurkan taakse kuolemaan

Tilanteet juuri ennen kuolemaa

Kalmisto

Vankien huonot olot

Niitten ruuat

Kalmisto

Ei mitään

Kun siellä oli niitä joitakin ihmisiä, joilta oli silmät pullistuneet päästä

2. Millaisia tunteita ja ajatuksia teksti sinussa herätti?

2) Tytöt:

Se oli kauheeta

Ahdistunut tunne

En ikinä menis tonne

Ristiriitaisia

Millaista elämä muilla sodassa elävillä ihmisillä on, heidän kärsimykset ja miten muut ihmiset auttavat näitä ihmisiä

Ajatuksia siitä kuinka hyvin meillä on asiat verrattuna esim. tarinan henkilöihin

Kauhee

Liian ankaraa kuria

8.7.2 Poikien vastaukset

1. Mitä sinulle jäi tekstistä erityisesti mieleen?

1) Pojat:

Että oltiin sodassa jossakin vankilassa

Kun ukkeleita oli vankileirillä ja niitä kuoli nälkään

Kuihtuneet ukot

Kuolemaisillaan olevat ihmiset

He saivat niin vähän ruokaa

Raakuus

Alku, ensimmäinen lause

Tekstistä jäi erityisesti mieleen se, että kuolleista ei välitetty paljoakaan ja miten rankkaa heillä oli.

2. Millaisia tunteita ja ajatuksia teksti sinussa herätti?

2) Pojat:

Sotaa ja kurjuutta

Heitä olisi voinut hoitaa paremmin

Hitlerin aikaa

Ei mitään

Tositapahtumia vankileireiltä

Ennen oli vankilassa aika rankkaa

Hyvin myötätuntoisia ajatuksia vankeja kohtaan

Miten he olivat joutuneet sinne? Tunnelma oli aika matala.

8.7.3 Kokoava katsaus oppilaiden vastauksiin

Tekstistä A. esitettyjen kysymysten vastausten perusteella tytöille jäi mieleen useita vankileirillä tapahtuneita synkkiä asioita. Sotavankien surkea tilanne tuli esille tyttöjen vastauksissa. Toisen kysymyksen vastauksissa tytöt heijastivat katkelman synnyttämiä ajatuksiaan ja tunnelmiaan nykyhetkeen. Sodan kauheus tuli voimakkaasti esille heidän vastauksistaan. He olivat onnellisia, etteivät he joudu elämään sodan jaloissa. Tekstin sanoma tulkittiin laajemmin kaikkia ihmisiä koskevaksi: kenenkään ei pitäisi joutua kokemaan vastaavaa.

Poikien vastauksissa tulivat esille vankileirin huonot olot ja kuolemaisillaan olevat ihmiset. Kuoleman kuvaukset vaikuttivat poikiin. Kysymyksen kaksi synnyttämiä ajatuksia ja tunnelmia pojat suuntasivat menneisyyden huonoihin olosuhteisiin, eivät nykyhetkeen kuten tytöt. Erään oppilaan vastaus "*ennen oli vankilassa aika rankkaa*" kuvaa hyvin poikien ajatuksia.

8.8 Avoimet kysymykset Paavolaisen historiankirjoituksesta

8.8.1 Tyttöjen vastaukset

1. Mitä sinulle jäi tekstistä erityisesti mieleen?

1) Tytöt:

Vähäinen kalorimäärä

Mieleen jäivät vankien heikot kuumehoureet, jolloin he pystyivät vain huutamaan lisää ruokaa sekä vähentyvät ruokamäärät

Ihmisten saama vähäinen ruoka-annos ja epähygieenisuus

Vähäinen ruoka

Risujauhovelli

Heidän ruoka

Niillä oli kauheeta ruokaa

Huono ruoka

Kun ne söi kaikkea keittoa, jossa oli esim. jotain juureksia, joita ei oltu edes pesty.

2. Millaisia tunnelmia ja ajatuksia teksti sinussa herätti?

2) Tytöt:

Vihaa

Ajatuksia siitä, että meidän pitäisi olla onnellisia koska meillä täällä ei ole sotaa. Emme saisi valittaa liian pienistä asioista, kun muualla maailmalla käydään joka päivä sotaa / turhaa . . . (kun ihmisiä kuolee)

Sekavia

Kauheeta

Huonosti ruokittuja vankeja

Kauheeta.

8.8.2 Poikien vastaukset

1. Mitä sinulle jäi tekstistä erityisesti mieleen?

1) Pojat:

Nälänhätää, sotaa kurjuutta. Teksti oli hyvin liikuttava kun ajattelee itseään samaan tilanteeseen

Raakuus

He söivät mitä eteensä sattui

Pienet ruoka-annokset

Se kun mies sai kilon makkaraa ja oksensi sen pihalle ja toiset söivät oksennuksen

Ruoan laatu oli surkea sekä olot huonot

Se ettei ennen vankilassa ollut kovin hyvät ruuat. Syötiin kasvit juurineen ja syötiin onkimatoja

Vangeille ei annettu paljoakaan ruokaa.

2. Millaisia tunteita ja ajatuksia teksti sinussa herätti?

2) Pojat:

Että olisi kauheeta elää nälänhädässä

Vankilan johtajat olisivat voineet parantaa tilannetta

Että vangit olivat surkeissa oloissa, että siellä saattoi kuolla nälkään (helposti)

Ei mitään

Heille olisi voinut antaa enemmän ruokaa

Todella pienet ruoka-annokset

Siellä oli ikävää.

8.8.3 Kokoava katsaus oppilaiden vastauksiin

Tyttöjen tulkitsivat tekstiä B samalla tavalla kuin tekstiä A. Mieleen jäivät vankien huonot olot vankileirillä. Vastauksissa painottui Linnan tekstiä selvemmin ruoan vähyys ja huono laatu. Tästäkin tekstistä tytöillä heräsi ajatuksia maailman tilanteesta laajemmin. Suomalaisten pitäisi olla onnellisia vallitsevasta tilanteesta ja valittaa vähemmän.

Pojille jäi erityisesti mieleen huono ravintotilanne vankileireillä: ruoan puute ja huono laatu. Kuitenkin nyt kirjoitettiin siitä, miltä itseltä tuntuisi elää nälässä. Pojille syntyneet ajatukset ja tunnelmat suuntautuivat tässäkin tekstissä menneisyyteen. Kahdessa vastauksessa ihmetellään sitä, miksi miehiä ei auteta.

8.9 Oppilaat menneisyyden tulkitsijoina

Poikien ja tyttöjen vastaukset eri tekstien välillä olivat yhtenevät. Poikien tulkinta oli samanlainen Linnan ja Paavolaisen teksteissä, samoin tytöillä. Erot vastauksissa tulevat esiin tyttöjen ja poikien esittämien ajatusten välillä. Tytöt ajattelivat poikia laajemmin koko maailman tapahtumia ja vertasivat tekstien kuvausta vallitsevaan nykyhetken tilanteeseen. Poikien ajatukset suuntautuivat vastausten perusteella menneisyyden tapahtumiin ja huonoon ravintotilanteeseen..

Oppilaiden vastauksista välittyy kyky kokea ns. historiallista empatiaa. Oppilaat asettuivat tekstinäytteissä kuvattujen sotavankien surkeaan tilanteeseen ja kokivat empatiaa heitä kohtaan.

Arja Pilli on luokitellut historiallisen empatian kokemista seuraavasti:

1. Menneisyyden kokeminen synkäksi ja käsittämättömäksi. Lapset eivät kykene selittämään rationaalisti menneisyyden ihmisen toimintaa, vaan heistä menneisyyden ihmiset ovat toimineet järjettömästi.
2. Stereotyyppien yleistäminen. Menneisyyden ihmisen toiminta ja instituutioiden erilaisuus selitetään viittaamalla sovinnaisiin stereotyyppisiin selityksiin ja projisoiden omia tunteita suoraan menneisyyteen.
3. Arkiempatian soveltaminen menneeseen. Menneisyyden tilannetta koetetaan selittää järkiperustein, mutta nykyaikaisia ajatusmalleja ja omia kokemuksia projisoidaan sellaisenaan menneeseen.
4. Rajoittunut historiallinen empatia. Menneisyyden ihmisen toimintaa koetetaan ymmärtää hänen omien lähtökohtiensa, tavoitteidensa uskomuksiensa ja arvojensa perusteella, mutta tarkasteltavaa tilannetta ei onnistuta yhdistämään aikakauden yleiseen taustaan.
5. Kontekstuaalinen historiallinen empatia. Oppilaat yhdistävät tarkasteltavan tilanteen laajempiin asiayhteyksiin ja tarkastelevat sitä historiallisessa taustassaan. He myös erottavat selvästi sen, mitä menneisyyden ihminen saattoi tietää ja mitä nykyään tiedetään. (Pilli 1992, 146.)

Kysymyksiin vastanneen luokan historiallisen empatian määrä ja voimakkuus johtuu osaltaan teksteissä kuvatuista tapahtumista, joiden hyväksyminen olisi mahdotonta kelle tahansa. Jo heti sodan jälkeen alkoi valkoistenkin puolelta tulla vastalauseita punaisten vankileirikärsimysten vuoksi. Oppilaiden vastauksista on erotettavissa historiallisen empatian edellä luokiteltuja muotoja, joista ainakin kolme ensin mainittua kehitysastetta näkyvät oppilaiden vastauksissa.

9 PÄÄTÄNTÖ

Ennen Linnan ja historioitsijoiden kirjallista vuoropuhelua olivat kirjallisuuskriitikot sanoneet mielipiteensä trilogian toisesta osasta. Kriitikot kiinnittivät huomiota teoksen historiallisen aineiston uskottavuuteen. Arviot voi jakaa kahteen ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat niiden kriitikkojen arviot, jotka pitivät kirjailijan tehtävänä lukijaan vaikuttamista siten, että hän kokee luetun uskottavana. Taiteellisen uskottavuuden vaatimuksesta voi kirjailija jättää joitakin faktoja huomioimatta. Toisena ovat niiden kriitikkojen arviot, jotka pitivät teosta vuoden 1918 tapahtumien kokonaiskuvan täydentäjänä. He asettivat arvioinneissaan suuren painon teoksen dokumentaariselle sisällölle. Tutkimuksissa suomalaisilla lukijoilla on huomattu olevan erityinen totuushakuinen lukutapa eli ns. suomalainen lukukoodi. Teoksen dokumentaarista arvoa korostaneiden kriitikkojen kaunokirjallisuuden tulkinnan taustalla voi olla myös vastaavia arvostuksia.

Oppilaat vastasivat tutkimuksessa kysymyksiin Linnan *Pohjantähdestä* ja Paavolaisen historiankirjoituksesta otetuista katkelmista. Monivalintakysymysten vastausten perusteella oppilaat pitivät molempia tekstejä kiinnostavina. Oppilaat erottivat hyvin tekstilajit toisistaan: kaunokirjallisuuden ja historiankirjoituksen ero huomattiin. Tekstilajien tunnistamisesta huolimatta oppilaat pitivät molempien tekstien kuvausta todenmukaisina. Siitä huolimatta kaunokirjallinen teksti ei oppilaiden mukaan sisältänyt tietoa verrattuna Paavolaisen katkelmaan. Tekstit kuvasivat vankien surkeita oloja tarkasti, ja oppilaiden mukaan molemmat tekstinäytteet olivat raakoja. Tekstien ajoittaminen menneisyyden kuvauksiksi kävi oppilaiden vastauksista ilmi selvästi. Tärkeä vastauksista välittynyt tietoa oli se, että saman kiinnostavan aiheen voi välittää eri tavoin, pääasia on esitystavan kiinnostavuus. Kaunokirjallisuudella ja historiankirjoituksella on omat tapansa välittää sanomansa lukijoille kiinnostavasti.

Oppilaat välittivät syvempiä tuntemuksiaan avoimien kysymyksien vastauksissaan. Teksteissä kuvattu surkea ravintotilanne välittyi oppilaiden vastauksissa: useat vastauksista sisälsivät ajatuksia ruoan vähäisyydestä. Tytöt peilasivat vankileirin huonoja oloja ja vankien kärsimyksiä nykyhetkeen.

Tytöt toivoivat, ettei kukaan joutuisi kärsimään samalla tavalla ja he olivat onnellisia nykyhetkessä vallitsevasta tilanteesta. Poikien ajatukset suuntautuivat enemmän menneisyyden tarkasteluun, jossa tilanne oli vallitseva ja tapahtunut. Molemmissa teksteissä pojat kiinnittivät suurimman huomionsa ravintotilanteen heikkouteen. Oppilaiden vastauksista välittyy kyky kokea historiallista empatiaa menneisyyden ihmistä kohtaan.

Historian opetuksen näkökulmasta äidinkielen sisältöihin kuuluvat eri kulttuurituotteet monipuolistavat historian opetusta. Vuoden 1918 tapahtumien opetuksen yhteydessä on mahdollista eheyttää yhdessä äidinkielen kirjallisuuden kurssin kanssa, tai historian opettaja voi itse käyttää opetuksen apuna katkelmia kaunokirjallisuudesta. Kulttuurituotteilla on siis sijansa muidenkin aineiden kuin äidinkielen opetuksessa. Oppiaineet tukevat hyvin toisiaan ja tarjoavat useita mahdollisuuksia opetuksen eheyttämiseksi. Peruskoulun opetussuunnitelmassa esitellään oppiaineiden rajat ylittäviä teemoja, joiden harkitulla eheyttämisellä voidaan tarjota oppilaille monipuolisia opintokokonaisuuksia.

Reseptiohistorian tutkimisen alkuperäislähteinä on käytetty pääasiassa vuonna 1960 sanomalehdissä julkaistuja arvosteluja. Laajemmassa tutkimuksessa voisi käyttää koko trilogian saamia arvosteluja, jolloin lähdemateriaali olisi huomattavasti laajempi. Tutkimusta voisi laajentaa myös käsittelemällä historioitsijoiden arviota teoksesta. Jatkotutkimuksessa voisi myös vertailla varhaisemman kansalaissotakirjallisuuden saamia kirjallisuusarvosteluja *Pohjantähden* saamiin arvosteluihin. Nykylukijoiden reseptiotutkimusta voisi edelleen laajentaa eri kouluasteet käsittäväksi. Tutkittavia tekstejä voisi mahdollisuuksien mukaan laajentaa kokonaisten teosten reseptioiden tutkimiseen. Vaikeuttavia tekijöitä ovat kuitenkin oppiaineiden tiukat aikataulut, joihin on vaikeaa tehdä suuria muutoksia tai lisäyksiä. Pedagogisesta näkökulmasta jatkotutkimuksen toteuttaminen tulisi siirtää opetustilanteeseen, jossa tutkittaisiin äidinkielen ja historian opetuksen eheyttämisen keinoja ja mahdollisuuksia. Tutkimuksessa voitaisiin selvittää mm. kaunokirjallisuuden käytön mahdollisuutta ja opetusmenetelmiä Suomen historian opetuksessa.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Jyväskylän yliopiston kirjaston sanomalehtien mikrofilmikokoelma

A. S, Täällä Pohjantähden alla romaanin toinen osa. Väinö Linnan monumentaalinen teos. *Turun Sanomat* 18. 9. 1960.

Koskenniemi, V. A, Täällä Pohjantähden alla 2. Väinö Linnan eepoksen toinen osa. *Uusi Suomi* 11. 9. 1960.

Koskenniemi, V. A, "Pohjantähti" valmiina. *Uusi Suomi* 7. 9. 1962.

Laurila, Aarne, Verta ja murhetta Pohjantähden alla. *Suomen Sosiaalidemokraatti* 10. 9. 1960.

Matson, Alex, Mitalin toinen puoli. *Aamulehti* 10. 9. 1960.

Niiniluoto, Marja, Punaista ja valkoista. *Iltasanomat* 10. 9. 1960.

Paavilainen, Matti, Pentinkulman historia. *Helsingin Sanomat* 7. 9. 1962.

Rasila, Viljo, Historiallisesta totuudenmukaisuudesta. *Helsingin Sanomat* 17. 10. 1959.

Romberg, Margaretha, Tuntematon punakaartilainen. *Kansan Uutiset* 10. 9. 1960.

Tarkka, Pekka, Kansallisromanttisten ihanteiden uudistusta. *Helsingin Sanomat* 10. 9. 1960.

Aineistolähteet

Linna, Väinö, 1960, *Täällä Pohjantähden alla 2*. Porvoo.

Paavolainen, Jaakko, 1974, *Suomen kansallinen murhenäytelmä*. Helsinki.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka, 1992, Koululainen historian tutkijana. Teoksessa *Historia koulussa*. Helsinki.

Arola, Pauli, 1992, Kulttuurituotteet ja menneisyyden kuva. Teoksessa *Historia koulussa*. Helsinki.

Eskola, Katarina - Linko, Maaria, 1986, *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieliitin ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä*. Helsinki.

Eskola, Katarina, 1989, Reading Life through Literature/Literature through Life. Teoksessa *Literature as Communication*. Edited by Erkki Vainikkala and Katarina Eskola. JYNTJ 18. Jyväskylä.

Eskola, Katarina, 1990, *Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O: hon*. Helsinki.

Eskola, Seikko, Historioitsija Linna. *Ylioppilaslehti* 16. 9. 1960. Nro. 27.

Eskola, Seikko, 1992, Väinö Linna. *Kanava*, 4/92, 194.

Haapala, Arto, 1984, *Fiktio ja todellisuus. Kirjallisen fiktion semanttisia ja ontologisia kysymyksiä*. Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitoksen monistesarja n:o 12. Helsinki.

Ihonen, Markku, 1986, Havaintoja historiallisen romaanin kerronnasta. Teoksessa *Historiallisen romaanin teoriaa ja käytäntöä Georg Lukacsista Umberto Ecoon*. Toim. Markku Ihonen ja Liisa Saariluoma. Joensuu.

Ihonen, Markku, 1989, "Linnan, Haavikon ja Meren kansalaisromaanit: Historiankäsitelmä, yhteiskuntakritiikki ja eetos". *Kirjallisuuden kentillä*. Toim. Markku Ihonen. Tampere.

Ihonen, Markku, 1991, Ajoitukset ja nimet historiallisessa romaanissa - havaintoja intertekstuaalisesta lajista. Teoksessa *Miten valehdellaan*. KTSV 45. Toim. Markku Ihonen. SKS. Pieksämäki.

Ihonen, Markku, 1992, *Museovaatteista historian valepukuun*. SKS Helsinki.

Jauss, Hans Robert, 1983, Kirjallisuushistoria kirjallisuustieteen haasteena. Suom. Marja-Liisa Nevala. Teoksessa *Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä*. Juva.

Jokinen, Kimmo, 1993, What We Talk about When We Talk about Literature. Teoksessa *The Cultural Study of Reception*. JYNTJ 38. Jyväskylä.

Jussila, Osmo, 1985, Muuttuneet historiantulkinnat - tieteellinen vai poliittinen ongelma. Teoksessa *Lukeminen - Reseptio - Tulkinta*. Toim. Yrjö Hosiainluoma. Tampereen yliopisto. Kotimainen kirjallisuus julkaisuja 26. Tampere.

Kare, Kauko, 1960, Tuomari Linna. *Suomalainen Suomi* 7/1960.

Kettunen, Keijo, 1986, Tehty menneisyys. Historiallisen romaanin genrestä. Teoksessa *Teksti ja konteksti*. Toim. Jaana Anttila. KTSV 40. SKS. Pieksämäki.

Kirstinä, Leena, 1985, Avoin kohta. Teoksessa *Lukeminen - Reseptio - Tulkinta*. Toim. Yrjö Hosiainluoma. Tampereen yliopisto. Kotimainen kirjallisuus julkaisuja 26. Tampere.

Kirstinä, Leena - Lörincz, Judith, 1991, *Manillaköysi ja unkarilaisia lukijan kädessä: romaanin vastaanotto Suomessa ja Unkarissa*. Tampereen yliopisto.

Kirstinä, Leena, 1993, *Sota-aihe keski- ja peruskoulun lukukirjoissa*. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan opetusmonisteita ja selosteita. Oulu.

Kunnas, Maria-Liisa, 1976, *Kansalaissodan kirjalliset rintamat*. SKS:n toimituksia 320. Vaasa.

Laitinen, Kai, 1991, *Suomen kirjallisuuden historia*. Keuruu.

Lappi, Timo 1989: *Opetuksen eheyttämisestä Oulun normaalikoulun yläasteella*. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta opetusmonisteita 30.

Linna, Väinö, 1978, Urjalan ja kirjallisen tuotantoni suhteet. Teoksessa *Toisen tasavallan kirjallisuus. Keskustelua Pentinkulman päivillä 1978 - 1987*. Toim. Iris Hentunen. Porvoo - Helsinki - Juva.

Linnakylä, Pirjo, 1990, Lukutaito - valmiutta ja vapautta. Teoksessa *Lukutaidon uudet ulottuvuudet*. Toim. Pirjo Linnakylä ja Sauli Takala. KTL:n julkaisusarja B 61. Jyväskylä.

Makkonen, Raija, 1978, *Kritiikin suhtautuminen torpparikuvaukseen Väinö Linnan romaanitrilogiassa Täällä Pohjantähden alla*. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Malmqvist, Eve, 1975, (1973), *Peruskoulun lukemisenopetus*. Suom. Pirjo-Iiris Manninen. Tapiola.

Manninen, Pauli, 1990, Kansalliset kriisit historiantutkimuksessa ja kirjallisuudessa - sekä tuntematon Väinö Linna. *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Toim. Ahtiainen et. al. Juva.

Mäkinen, Marko, 1990, *Ei - fiktiivinen romaani*. Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitoksen monistesarja n:o 19. Helsinki.

Niemi, Juhani, 1983, *Suomalaisten suosikkikirjat*. Hämeenlinna.

Niemi, Juhani, 1985, Kirjallisuus historian ajanomaisena reseptiona. Teoksessa *Lukeminen - Reseptio - Tulkinta*. Toim. Yrjö Hosiainluoma. Tampereen yliopisto. Kotimainen kirjallisuus julkaisuja 26. Tampere.

Niemi, Juhani, 1991, *Kirjallisuus instituutiona. Johdatus sosiologiseen kirjallisuudentutkimukseen*. Tietolipas 122. Tampere.

Nikki, Kalevi, 1994, *Miten lukion oppilas tulkitsee ja ymmärtää kaunokirjallisuutta: reseptiotutkimus kolmen novellin vastaanotosta ja opettajien kommentit tuloksista*. Keski-Suomen lääninhallitus. Jyväskylä.

Nikki, Kalevi, 1996, *Sesam aukene!* Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Nummi, Jyrki, 1993, *Jalon kansan parhaat voimat*. Juva.

Nurmela, Tauno, Kansalliskirjallisuus, tyyli ja todellisuus. *Suomalainen Suomi* 2/ 1965.

Paasivirta, Juhani, 1957, *Suomi vuonna 1918*. Porvoo.

Paavolainen, Jaakko, 1971, *Vankileirit Suomessa 1918*. Helsinki.

Paavolainen, Jaakko, 1980, "Poliittinen väkivalta 1917-1918 Urjalassa ja Pohjantähti-trilogiassa". Väinö Linna. *Toisen tasavallan kirjailija*. Toim. Varpio Yrjö. Porvoo.

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Opetushallitus. Helsinki.

Pilli, Arja, 1992, Historian oppiminen ja ymmärtäminen. Teoksessa *Historia koulussa*. Helsinki.

Rasila, Viljo, Taiteen kuva - historian kuva. *Suomalainen Suomi* 1/ 1963.

Renvall, Pentti, 1983 (1965), *Nykyajan historiantutkimus*. Juva.

Rimmon-Kenan, Shlomith, 1991 (1983), *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. Tampere.

Saari, Heikki, 1989, Mielikuvitusta vai historiaa - historiallisen romaanin suhteesta todellisuuteen ja historiantutkimukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/ 1989.

Saariluoma, Liisa, 1988, Fiktiivisyys ja historiallisuus historiallisessa romaanissa. Teoksessa *Historiallisen romaanin teoriaa ja käytäntöä Georg Lukacsista Umberto Ecoon*. Toim. Ihonen Markku ja Saariluoma Liisa. Joensuu.

Saarinen, Pirkko, 1986, *Peruskoululaiset lukijoina*. Helsinki.

Savolainen, Matti, Kirjallisuudentutkimuksen retoriikka: Hayden White, Troopit ja suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen historia. Teoksessa *Kirjallisuuden kentillä*. Toim. Markku Ihonen. Tampere.

Segers, Rien T, *Kirja ja lukija. Johdatusta kirjallisuudentutkimuksen uuteen suuntaukseen*. Suom. Lili Ahonen. Tietolipas 97. Juva.

Stormbom, N-B, 1992 (1963), *Väinö Linna. Kirjailijan tie ja teokset* (suom. Antti Nuuttila). Juva.

Syväoja, Hannu, 1991, Tieto, oppiminen, tulkinta ja reseptio. Teoksessa *Miten valehdellaan*. KTSV 45. Toim. Markku Ihonen. SKS. Pieksämäki.

Tammi, Pekka, 1992, *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Jyväskylä.

Tommila, Päiviö, 1989, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Porvoo.

Törrönen, Jukka, 1996, *Aito rakkaus maskuliinisessa maailmassa*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 47. Jyväskylä.

Varpio, Yrjö, 1979, *Pentinkulma ja maailma. Tutkimus Väinö Linnan teosten kääntämisestä, julkaisemisesta ja vastaanotosta ulkomailla*. Juva.

Varpio, Yrjö, 1980, *Kirjallisuushistoria reseptioesteettisestä näkökulmasta*. KTSV 33. Toim. Auli Viikari. Pieksämäki

White, Hayden, 1974 (1973), *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London.

White, Hayden, 1982 (1978), *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Second Printing. Baltimore & London.

Ylikangas, Heikki, 1988 (1983), Mielikuviutus kirjailijan ja historiantutkijan työssä. Teoksessa *Toisen tasavallan kirjallisuus. Keskustelua Pentinkulman päivillä 1978-1987*. Toim. Iris Hentunen. Juva.

Ylikangas, Heikki, 1994, "Väinö Linna ja kansalaissodan historiallinen todellisuus". *Hiidenkivi*, 5/94, 22-25.